

KELEMEN ROLAND

AZ ELKÜLÖNÜLT MAGYAR KATONAI IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS SZERVEZETÉNEK KÖZEL FÉL ÉVSZÁZADA

ELŐSZÓ

„A katonaság különös természete, mely a szigorú fegyelemben nyilvánul egyrészt, a katonai rend külön szelleme, mely a becsületnek a polgári becsülettől eltérő felfogására vezet másrészt, külön katonai büntető-törvénykönyv, külön katonai büntető hatóságok felállítását teszi szükségessé.”¹

A katonákra vonatkozó joganyagokkal, a katonai igazságszolgáltatással kapcsolatos kutatások a második világháborút követően – az államszocializmus évei alatt – mindössze a gyakorlati értelmezésekre szorítkoztak, valamint a rendszer által felállított téziseket kívánták igazolni. A civil tudományos élet a közel ötven évig tartó népköztársaság ideje alatt – a társadalom tagjainak véleményét osztva – a rendszer rettegett végrehajtóinak tekintette a katonai személyeket, a katonai ügyészségeket és bíróságokat. Ezek okán a 20. század első felében létrejött első magyar katonai bünvádi eljárási törvény és az általa felállított szervek, továbbá ezen eljárásban és szervezetrendszerben 1945-ig bekövetkezett változások történelmét a magyar jogtörténet csupán részlegesen vagy egyáltalán nem dolgozta fel.

A 20. század elején azonban a katona még a társadalom egyik legmegbecsültebb tagjának számított, a rá vonatkozó jogalkotás pedig a politikai közbeszéd része volt. 1911-ben, amikor Hazai Samu honvédelmi miniszter a „haderő-törvénycsomagot”² benyújtotta a törvényhozásban az egész társadalom felbolydult. Mind az Országgyűlésben, mind pedig a közéletben óriási vitákat kavartak a törvénytervezetek, amelyeket főként a véderőtörvény generált, amelynek első szakasza³ kimondta, hogy a hadkötelezettség általános és személyesen teljesítendő kötelezettség. E passzusba kapaszkodva a javaslat ellenzői kiemelték, hogy míg a honvédelmi kötelezettséget általánossá tette volna (és tette is) a törvényjavaslat, addig Magyarországon a választójog erősen

¹ BALOGH ARNOLD: A francia katonai igazságszolgáltatás reformja, in *Jogtudományi Közöny*, 1902/48. szám, 408. o.

² A törvénycsomag magába foglalta a véderőtörvényt, a honvédségről szóló törvényt, a közös haderő és a honvédség katonai bünvádi perrendtartásáról szóló törvényeket.

³ 1912.30. törvénycikk a véderőről.

korlátozott volt. A vita országos méretűvé szélesedett, Budapest utcáin tüntettek ellene, a vármegyék feliratokkal⁴ fordultak a jogalkotókhoz. A kormányzó párt maga is küzdött a bécsi udvarral, hogy az eljárás nyelve minden olyan esetben a magyar lehessen, ahol az eljárás alá vont nem beszéli a német nyelvet.

A törvényjavaslatok közül a legkevésbé vitatottak a bűnvádi perrendtartásról szóló tervezetek voltak, mivel – ahogy arra a honvédségre vonatkozó tervezet indokolása is kitért – ekkor Magyarországon a katonai bűnvádi pereket a Mária Terézia korabeli perszabályok alapján folytatták le, vagyis „*az 1912:32. tc. és 1912:33. tc. megszüntette az 1700-as évek vége óta fenntartott nyomozóelvíű eljárást, és a polgári büntető eljáráshoz tette hasonlatossá a katonai büntető perrendet,*”⁵ felismerve a tényt, hogy „*(...) a XVIII. századi alapelveken (titkosságon, írásbeliségen) nyugvó inkvizitórius katonai büntető perrendtartás már nem felelt meg a kor jogi felfogásának.*”⁶ 1912:33. törvénycikk új, a hadsereg szervezetéhez igazodó, ezáltal állandónak mondható igazságszolgáltatási szervezetet hozott létre, melynek élén a Kúriával azonos szinten lévő, de attól teljesen független Legfelsőbb Honvéd Törvényszék állt.

Dolgozatomat két fő részre osztottam fel. Az első részében az 1912-ben felállított szervezetrendszer és az eljárás fő vonalait, valamint a két világháború közötti időszakban kieszközölt változásokat mutatom be. E rész első nagyobb egységében a békeidős eljárást és bíróságokat, második felében pedig a rendkívüli bírósági fórumait vázolom fel, valamint ebben a fejezetben a Tanácsköztársaság jogszolgáltatási rendszerére is kitérek. A dolgozat második felében a II. világháborús jogalkotás azon termékeit ismertetem, amelyek tovább módosították, alakították az első fejezetben bemutatott szervezetrendszer és eljárásokat, ennek okán ezen fejezet természetszerűen kisebb részét teszi ki dolgozatomnak, hiszen ebben a korszakban az eljárás egyszerűsítését és gyorsítását szolgáló módosításokon túl csak egyetlen új szerv jött létre, a vezérkar főnökének bírósága.

A kutatást nehezítette, hogy a téma tekintetében csekély mennyiségű szakirodalmi forrás maradt ránk. Ezek egy része pedig nem ad tárgyilagos, pártatlan képet a vizsgált korszakokról. Ezért tanulmányom megírásához főként a kor jogszabályait, országgyűlési dokumentumokat és levéltári iratokat használtam fel.

⁴ Győr vármegye felirata, amellyel támogatta Budapest székesfőváros és Kis-Küküllő vármegye feliratait, amikben a választójog reformját kérték (általános, titkos, egyenlő) – GyMS levéltár, Győr vármegye Törvényhatósági Bizottság Közgyűlési jegyzőkönyve, 1912 IVB 402a/35 203. bejegyzés.

⁵ FARKAS ÁDÁM: Az első önálló magyar katonai büntető törvénykönyv megalkotásának története, in SÜLYOK GÁBOR (szerk.): *Optimi nostri – Díjnyertes tudományos diákköri dolgozatok 2009, 2009*, Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 127. o.

⁶ HAUTZINGER ZOLTÁN: A magyar katonai büntető igazságszolgáltatás története, in *Jogtudományi Közlöny*, 2007/6. szám, 272. o.

Dolgozatom célja, hogy bemutassa az egykor milliók életét befolyásoló katonai igazságszolgáltatás szerveinek működését. Az ismertett korszakban a jogalkotó számára e területen a legnagyobb kihívást a fejlett polgári büntető eljáráshoz közelítő, a katonai érdekek minimális sérelmével járó katonai bűnvádi eljárás megalkotása jelentette.

1. KATONAI IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS SZERVEZETRENDSZERE 1912-1939 KÖZÖTT

1.1. Katonai bűnvádi igazságszolgáltatás általános rendszere (békebeli rendszer)

A századfordulón mind a katonai büntető anyagi jogot, mind az eljárásjogot avított joganyagok szabályozták. Az anyagi jogot az 1855-ben császári nyílt parancsal hatályba léptetett, osztrák Militar-Strafgesetz, amely erősen kazuisztikus, „(...) büntetési rendszere meglehetősen idejétmúlt (lásd: felkoncolás, megtizedelés, gúzsbakötés stb.) még a maga korához viszonyítva is.”⁷ Ennek ellenére a kódex 1931-ig hatályban maradt Magyarországon. Az egyes katonai büntetőeljárásokat a Mária Terézia által 1754-ben kibocsátott Militarjustiznorm és 1768-as Theresianische Peinliche Halsgerichtsordnung szerint folytatták le.⁸ E törvény alapelve a bírói felsőbbbségi jog volt, amely alapján a laikusokból álló bírói testület az ítéletet a gyakorló parancsnok nevében hozta. A vizsgálóbírói, a vádlói, a védői, és a szavazó bírói funkciók egy személy kezében összpontosultak. Perorvoslatra csak a törvényben meghatározott kivételes esetekben volt lehetőség, amelynek az ítéletre halasztó hatálya nem volt. Az eljárás titkos és írásbeli volt, védőt nem vehetett igénybe a terhelt.⁹ Hazai Samu honvédelmi miniszter a közös hadsereg bűnvádi perrendtartásáról szóló törvényjavaslat indokolásában ezt úgy fogalmazta meg, hogy „kibocsátásának idején a Mária Terézia-féle büntető perrendtartás kétségkívül jelentékeny törvényalkotás volt, amely az akkori jogtudomány követelményeivel gondosan számot vetett. Időközben azonban a perjogi tudomány jelentékeny haladást tett (...) Az eljárásnak a 18. században fennállott alapelvei nem felelnek meg többé mai jogi felfogásunknak. Kétségbe nem vonható tényként kell tehát elismerni, hogy a Mária Terézia-féle büntető perrendtartáson nyugvó katonai büntető

⁷ FARKAS ÁDÁM: A katonai bűncselekmények dualizmus kori törvényi szabályozásának áttekintése, in *Diskurzus*, 2011/2. szám, 35. o.

⁸ JILLY LÁSZLÓ: A katonai igazságszolgáltatás jelentősége és szükségessége békében és háborúban, in *Magyar Katonai Szemle*, 1943/1. szám, 3. o.

⁹ SZILJ JOLÁN (szerk.): *A hadtörténeti Levéltár katonai igazságügyi szerveinek, iratainak repertórium 1802-1991*, 2003, Paktum Nyomdaipari Társaság, Budapest, 33-34. o.

*eljárás reformra szorul.*¹⁰ Az anakronisztikus szabályozáson túl a reformot sürgette az a tény is, hogy a katonai eljárások hosszadalmasak és körülményesek voltak, annak ellenére, hogy a katonaság mindenkori érdeke a gyors igazságszolgáltatás. Az eljárás lassú voltát igazolja Szentirmay Ödön tartalékos hadbíró írása is melyben kifejti, hogy a „(...) régi katonai büntető perrendtartás szerint minden egyes ügynek elintézése legyen az oly kicsiny ügy is, amelyekből a polgári bíróság naponta 15-20 ügyet is letárgyal és befejez, heteket és amint egy kissé bonyolultabb az ügy, hónapokat vesz igénybe.”¹¹

A reformtörekvés az 1912. évi 32. és 33. törvénycikkekben öltött testet. Az ezekben szabályozott eljárásokat a szóbeliség és a közvetlenség elvei határozták meg. A vádló, a vizsgáló és az ítélőbíró személye elkülönült. A bűnvádi üldözés joga az illetékes parancsnok kezében volt, azonban csak annyiban, hogy elrendelte-e az eljárás megindítását vagy sem. A védő részvételét meghatározott esetekben kötelezővé tették és általánosan engedték. A tárgyalások főszabály szerint nyilvánosak voltak. Az ítéleteket a király nevében hozták és lehetőség volt ellenük perorvoslattal élni. Azáltal azonban, hogy 1914-ben¹² még úgy kellett ítélnie egy akkor modern elveken nyugvó perrendtartás szerint eljáró hadbírónak, hogy a büntetés kiszabásánál egy középkorias anyagi kódexet kellett alkalmaznia – amely a büntetés lényegét még a megtorlásban látta – egy nehezen kezelhető, csak katona személy által megoldható helyzetet idézett elő. Hiszen ahhoz, hogy olyan döntést tudjon hozni, ami jogilag megalapozott és teljesíti a modern társadalom és hadsereg érdekeinek elvárásait, ismernie kellett a haderő működését, egy-egy ítéletnek várható következményeit. Ez az állapot lényegében 1931-ig, az új katonai büntető törvénykönyv (1930:2. tc.) hatályba lépéséig maradt fenn, amely „(...) esetén már legalább részben prevencióról lehet beszélni, hiszen a büntetési tételek a szükséges szigor megtartása mellett ésszerűsödtek és közeledtek a polgári büntetőjog elvárás rendszeréhez és elveihez.”¹³

A két perrendtartás lényegében megegyezett, s mint a Honvéd Katonai büntető perrendtartás (a továbbiakban: HKbp.) indokolása is rámutatott, a honvédség katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló törvény a közös hadsereg

¹⁰ HAZAI SAMU honvédelmi miniszter indokolása a közös haderő bűnvádi perrendtartásának törvényjavaslatához, in *Képviselőházi irományok*, 1910. X. kötet, 311. o.

¹¹ SZENTIRMAY ÖDÖN: Államjogi sérelem a katonai büntető bíróságok hatáskörének megállapításánál, in *Jogtudományi Közlöny*, 1911/30. szám, 260. o.

¹² A honvédelmi miniszter, Hazai Samu 1914. július 1. léptette hatályba a közös haderő Kbp.-ét és a HKbp-t. – A m. kir. honvédelmi miniszter 1914. évi 7.871. ein. 15/a. számú rendelete; a honvédség katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXIII. tc. életbelépése napjának megállapításáról.

¹³ FARKAS ÁDÁM: Jogtörténeti adalékok a büntetőkodifikáció katonai büntetőjogi kérdéseire, in *Hadtudomány*, 2012/1-2. szám, 120. o.

vonatkozó szabályoktól „(...) csak annyiban tér el, amennyiben tárgyi okok, főleg szervezeti különbségek szükségessé tették.”¹⁴ Mivel a honvédség a véderőtörvény szerint „háború idejében a közös haderő támogatására”¹⁵ volt hivatva, ennek okán elképzelhetetlen lett volna, hogy rá alapjaiban eltérő katonai bünvádi eljárási szabályokat alkossanak meg. Eltérést jelentett azonban a közös haderőnél a kettős szervezet, hiszen a törvény elhatárolta a hadsereg és a haditengerészet igazságszolgáltatási szerveit.

Mindkét haderőrésznél a különálló fórumrendszerek kétfokúak voltak. Ezek a hadseregnél dandárbíróóságokra és hadosztálybíróóságokra, a haditengerészetnél matrózkari bíróóságokra és tengernagyi bíróóságokra oszlottak. A törvény mind a hadsereg bíróóságai, mind pedig a haditengerészet bíróóságai esetében megengedte, hogy a vele párhuzamba rendelt bíróóság fórumaként eljárjon, amennyiben „(...) a haditengerészet valamelyik illetékes parancsnoka büntetőjogi tekintetben hozzájuk van utalva. Ugyanez áll viszont (...)”¹⁶ A legfelső bírói fórum viszont mindkét szervezet számára közös volt, a legfelsőbb katonai törvényszék. Különleges bíróóságként említi a törvény a rögtönítélő bíróóságokat és a hadrakelt seregnél felállítandó tábori haditörvényszékeket. Itt azonban rögzíteni kell, hogy a honvédség – normál jogrendszerben – ettől a szervezetrendszerétől elkülönült még a legfelsőbb szinten is.¹⁷

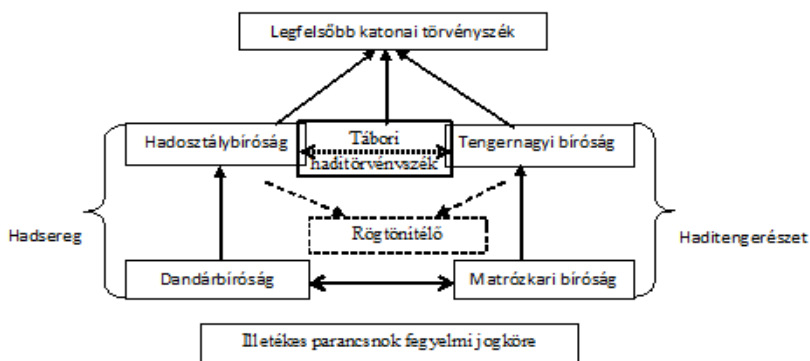
Az egyes bíróóságokra vonatkozó szabályokat a honvédségre vonatkozó perrendtartás bemutatása során vázolom fel, mivel a rájuk vonatkozó előírások a fent kifejtett okokból nem mutatnak lényegi eltéréseket, viszont a későbbi módosítások már csak arra a szervezetre vonatkoznak.

¹⁴ A HKbp. miniszteri indokolása, in *Képviselőházi irományok*, 1910. X. kötet, 588. o.

¹⁵ 1912:30. törvénycikk a véderőről 4. §.

¹⁶ 1912:32. tc. a közös haderő katonai bünvádi perrendtartásáról 50. §, 54. §.

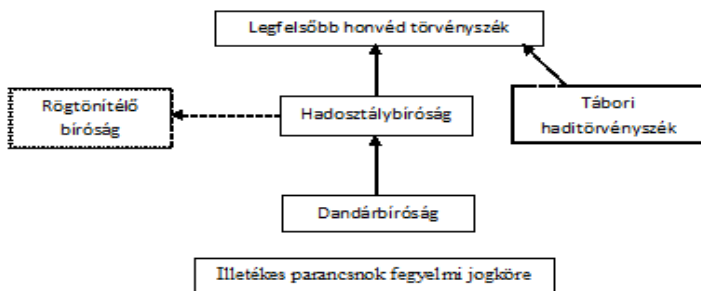
¹⁷ 1912:31. tc. a honvédségről.

1. ábra: A közös hadsereg katonai bünvádi eljárásának szervezetrendszere az 1912.32. tc. alapján (a szerző saját szerkesztése).

1.1.1. Az 1912:33. tc. által felállított igazságszolgáltatási rendszer

A HKbp. „békeidős” bírósági szervei három szinten épültek ki: a Legfelsőbb Honvéd Törvényszék, a hadosztályi bíróságok és dandárbíróságok. Az eljárás indítórúgója az illetékes parancsnok volt. A törvény, mint rendkívüli bíróságot szabályozta a hadosztály bíróságon belül működő rögtönítő bíróságot és a hadiállapot idején hadrakelt seregnél működő tábori haditörvényszékeket, amelyek háború idején végeztek igazságszolgáltatási tevékenységet. A következőkben a „békeidős” bíróságok szervezetét és a katonai büntető eljárásban résztvevő további személyeket mutatom be (ügyészséget, védőt, hadtudományi szakértőt).

2. ábra: A honvédség katonai bünvádi eljárásának szervezetrendszere az 1912:33. tc. alapján (a szerző saját szerkesztése).

A bírósági rendszer bemutatása előtt meg kell említeni az illetékes parancsnok fegyelmi jogkörét, amely a katonai igazságszolgáltatás alapját jelentette. Olyan vétségek (kihágások) esetén mellőzhetővé tette a bírósági utat, ahol „(...) az alkalmazandó büntetési tétel csupán pénzbüntetés vagy oly szabadságvesztésbüntetés, amelynek legnagyobb mértéke hat hónapot, legkisebb mértéke pedig egy hónapot meg nem halad.”¹⁸ E jogkör gyakorlásától a katonai fegyelmi fenyítő szabályokban meghatározott esetekben tartózkodnia kellett a végrehajtási rendelet megfogalmazása szerint azért, mert „a megtorlás katonai szempontból nem mutatkozik kielégítőnek.”¹⁹ Az illetékes parancsnok jogköre volt még eldönteni azt, hogy indít-e bünvádi eljárást vagy sem, ennek okán a törvény taxatívén meghatározta, hogy kit tekint illetékes parancsnoknak. Dandárbíróóságok esetében erre a honvéd dandárparancsnok volt a jogosult, míg a hadosztálybíróóságoknál a (1) honvéd hadosztályparancsnok, (2) a honvéd kerületi parancsnok vagy (3) a honvédség főparancsnoka.²⁰

A bírósági hierarchia első fokán a dandárbíróóságok helyezkedtek el, melyeket a király rendelettel állított és oszlatott fel, rendszerint a dandárparancsnokság állomáshelyein. Határozatot hozhatott „mindazon vétségekre (kihágásokra) nézve, amelyek az alkalmazandó büntetési tételhez képest legfeljebb hathavi egyszerű vagy szigorú fogsággal, rangvesztés mellett vagy a nélkül, vagy csupán pénzbüntetéssel, avagy csupán rangvesztéssel sújtandók, ha a tettes nem tiszt vagy hasonló állású egyén.”²¹ Tehát e bíróságok akkor járhattak el, ha az illetékes parancsnok úgy ítélte meg, hogy a fegyelmi büntetés ezen, kisebb súlyú bűncselekmények esetén nem alkalmas a kívánt cél elérésére vagy a fegyelmi fenyítő szabályokba foglaltak okán nem alkalmazhatta e jogkörét. Ezen bíróságok kisebb súlyát mutatja az is, hogy tiszttel kapcsolatos ügyben nem hozhattak ítéletet. A dandárbíróóság egy vezetőjévé kinevezett honvéd igazságügyi tisztből és mellé a bíróság ügyforgalma szerint rendelt egy vagy több honvéd igazságügyi tisztből állt. Vizsgálótisztként és tárgyalásvezetőként csak igazságügyi tiszt járhatott el, vagyis maga a bíróságvezető vagy az ő általa kijelölt a bíróságra beosztott másik igazságügyi tiszt. Az ítélelbíróóság (haditörvényszék) három bíróból állt: (1) katonaállományú alezredestől vagy őrnagyból, mint elnökből; (2) katonaállományú századosból, mint ülnökből; (3) tárgyalásvezetőből.²² A haditörvényszékhez vezénylésük a

¹⁸ 1912:33. tc. a honvédség katonai bünvádi perrendtartásáról 2. §.

¹⁹ A m. kir. honvédelmi miniszternek a cs. és kir. hadügyminiszterrel egyetértve, továbbá a m. kir. igazságügyminiszternek és a m. kir. belügyminiszternek, Horvát-Szlavonországok tekintetében Horvát-Szlavón- és Dalmátországok bánjának 1914. évi 7.734. H. M. ein. szám alatt kibocsátott rendelete; a közös haderő katonai bünvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXII. tc. végrehajtásáról 2. §-hoz.

²⁰ HKbp. 27-28. §.

²¹ HKbp. 20. §.

²² HKbp. 50-53. §.

honvéd állomásparancsnokság útján történt, amely minden évben nyilvántartójegyzéket készített azokról a csapatokról, parancsnokságokról, intézetekről, melyek rendelkeztek legalább annyi katonaaállományú tiszttel, amennyi egy dandárbíróság megalakításához szükséges volt. A jegyzékbe vett csapatok, parancsnokságok és intézetek minden évben vezénylő lajstromot készítettek a dandárbíróságokhoz vezénylendő egyénekről. A vezénylés csapatonként stb. történt. A főtárgyalás félbeszakadása, elnapolása esetén az új időpontra ugyanazon csapat stb. volt kijelölendő és lehetőség szerint ugyanazon tagokkal.²³

A hadosztálybíróság a dandárbíróság fellebbviteli fóruma volt, valamint hatáskörébe tartoztak a büntettek és mindazok a vétségek (kihágások), amelyek az alkalmazandó büntetési tételnél vagy a tettes személyénél fogva a dandárbíróságok hatásköréből ki voltak véve. A király volt az, aki rendeleti úton létrehozta ezeket a hadosztályparancsnokság állomáshelyén. Az ítélőbíróság (haditörvényszék) tárgyalásvezetőből és négy katonai állományú tisztből állt, akik közül a legmagasabb rendfokozatú és rangú tiszt volt az elnök. Az ítélőbírósága a következők szerint épült fel: „(1.) ha a vádlott legénységi egyén vagy rangosztályba nem sorozott havidíjas: egy törzstiszt, két százados és egy főhadnagy; (2.) ha a vádlott tisztjelölt vagy honvéd tisztviselőjelölt, alantás tiszt vagy százados; egy ezredes vagy alezredes, egy őrnagy és két százados; (3.) ha a vádlott őrnagy: egy ezredes, egy alezredes és két őrnagy; (4.) ha a vádlott alezredes: egy vezérőrnagy, egy ezredes és két alezredes; (5.) ha a vádlott ezredes: egy vezérőrnagy és három ezredes; (6.) ha a vádlott vezérőrnagy: egy altábornagy és három vezérőrnagy; (7.) ha a vádlott altábornagy: egy gyalogsági tábornok (lovassági tábornok, tábornaszernagy) és három altábornagy.”²⁴

Ha a terhelt magasabb rendfokozatú tiszt volt, akkor a király jelölte ki azokat a katonaaállományú tiszteket, akik bíróként kötelesek voltak közreműködni. A törzs- és főtiszteket a dandárbíróságoknál bemutatott módon a honvéd állomásparancsnokság vezényelte a bírósághoz. A haditörvényszék tábornok rangú tagját a honvéd főparancsnokság rendelte ki.²⁵ Ha a vádlott honvédorvos, honvédtisztviselő vagy csendőrszámvivő, esetükben a törvényszéket a fenti szabályok alapján kellett megalapítani, de a két legalacsonyabb rangú katonaaállományú tiszt helyére „illető tisztikar két tagja vagy két, lehetőleg a vádlott szolgálati ágához tartozó oly honvédtisztviselő hívandó meg, akik azokkal a tisztekkel, a kiknek

²³ A m. kir. honvédelmi miniszternek, továbbá a m. kir. igazságügyminiszternek és a m. kir. belügyminiszternek, Horvát-Szlavonországok tekintetében Horvát-Szlávon és Dalmátországok bánjának 1914. évi 7.734. H. M. ein. szám alatt kibocsátott rendelete, a honvédség katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXIII. tc. végrehajtásáról 53. § 4-5 bekezdéséhez 1-11. pontja.

²⁴ HKbp. 55. §.

²⁵ A HKbp. végrehajtási rendelete 55. §-hoz 1-8. pontja.

helyettesítésére hivatva vannak, egyenlő rendfokozatúak.”²⁶ Honvéd lelkész vagy igazságügyi tiszt ellen folytatott eljárásban, a bíróság összetétele annyiban változott a fentiekhez képest, hogy a legalacsonyabb rangú tiszt helyére a terheltenel azonos rendfokozatú igazságügyi tisztet kellett hívni.²⁷ A katonaaállományhoz nem tartozó haditörvényszéki tagokat a honvéd állomásparancsnokság vezényelte a bírósághoz, ha szükséges rendfokozatú egyének nem álltak rendelkezésre, akkor a honvédkerületi (hadosztály) parancsnokság, ha annak kötelékében sem volt megfelelő személy, akkor a honvédelmi minisztérium által történt a vezénylés.²⁸

A katonai büntetőbíráskodás legfelső szintű bírósága a Legfelsőbb Honvéd Törvényszék volt, amelynek alá volt rendelve a honvédség összes bírósága. Székhelyét a király határozta meg, elnökét és alelnökét a király nevezte ki. Elnöknek csak magasabb rendfokozatú tábornok volt kinevezhető. Hatáskörébe tartoztak a hadosztálybírásról fellebbezett ügyek, a döntések a semmisségi panaszok ügycsoportjában, valamint a törvény által hatáskörébe utalt egyéb határozatok és ügyek.²⁹ Belső szolgálatát a vezető tanácselnök vezette. A vezető tanácselnököt, tanácselnököket, a tanácsosokat csak honvéd igazságügyi tisztek állományából nevezhette ki a király. Főszabály szerint társas tanácskozást követően tanácsban hozta határozatait a honvéd koronaügyész meghallgatása után. A tanács a következő összetételben tárgyal és hozott határozatot: (1) ha a legfelsőbb honvéd törvényszék elnöke elnökölt, akkor mellette két katonaaállományú tábornok vagy ezredes, egy tanácselnök, három tanácsos vett részt; (2) amennyiben tanácselnök elnökölt, akkor mellette négy tanácsos vett részt az ítékezésben. A tábornokokat és a katonaaállományú ezredeseket a honvéd főparancsnokság vezényelte, mely minden évben vezénylő lajstromot készített a szolgálati alkalmazásban lévő tábornokokról és ezredesekről.³⁰ Teljes ülés összehívása akkor volt kötelező, ha valamely tanács egyes jogkérdésben az egyik tanács ítéletétől vagy egy korábbi teljes ülési határozatától el kívánt térni. A teljes ülés akkor volt határozatképes, ha a Legfelsőbb Honvéd Törvényszék valamennyi tanácselnökének és tanácsosának legalább kétharmada jelen volt és mellettük négy katonai állományú tábornok vagy ezredes részt vett az ülésen. A teljes ülés döntése kötelező volt arra a tanácsra nézve, amely kikérte az állásfoglalást.³¹

A katonai bünvádi eljárásban a vádat a polgári bünvádi eljáráshoz hasonlóan az ügyész képviselte. Dandárbírásgoknál ezt a feladatot az ügyészi tiszt látta el, akit az illetékes parancsnok jelölt ki a katonaaállományú honvédtisztek

²⁶ HKbp. 56. §.

²⁷ HKbp. 54-60. §.

²⁸ A HKbp. végrehajtási rendelete 56. §-hoz 1-4. pontja.

²⁹ HKbp. 22. §.

³⁰ A HKbp. végrehajtási rendelete 71. §-hoz 1-2. pontja.

³¹ HKbp. 61-73. §.

állománycsoportjából. Ügyészi tisztté elsősorban az volt kinevezhető, aki a tiszt tanfolyamot megfelelő eredménnyel végezte el és a feladathoz illő előképzettséggel, nyelvismerettel és szolgálati tapasztalattal rendelkezett.³² A kizárás szabályait is rögzítette a törvény, mely során kimondta, hogy ügyészi tiszt megbízatása idején nem lehetett ítélebíró tagja vagy védő. A hadosztálybíróságoknál a honvéd ügyész volt a vádló, akit a király nevezett ki, ha az törzstiszti rendfokozatot viselt, egyéb esetben pedig a honvédelmi miniszter. Honvéd ügyészt a honvéd igazságügyi tisztek állományából lehetett csak kinevezni. Az igazságügyi tisztek megbízatásuk alatt nem lehettek vizsgálóbírók, ítélebíróági tagok és védők. A honvéd ügyészek és ügyészi tisztek feladata volt (1) a vád képviselése, ezen túl (2) nyomozás lefolytatása, (3) bírósági nyomozásban részvétel, (4) vádirat benyújtása, valamint (5) perorvoslati eszközök használata. A Legfelsőbb Honvéd Törvényszék mellett a honvéd koronaügyész működött közre, őt és helyettesét a király nevezte ki a honvéd igazságügyi tisztek állományából.³³

A HKbp. szerint kötelező volt a védelem, ha vád olyan bűncselekményre vonatkozott, amelynek büntetési tétele öt évi szabadságvesztésnél súlyosabb büntetéssel fenyegetett. Kötelezővé tehetette a védő jelenlétét: (1) az illetékes parancsnok; (2) az előtte folyó eljárásban a legfelső honvéd törvényszék elnöke; (3) a tárgyalásvezető; (4) az ítélebíró; vagy (5) ha azt kiskorú vádlott törvényes képviselője kérte. Minden más esetben a jogszabály lehetőséget biztosított a terhelt számára védő igénybe vételére. A törvény pontosan meghatározta, s négy csoportba osztotta azon személyek körét, akik védőként járhattak el: (1) tényleges katonállományú tisztek, más állománycsoporthoz tartozó tényleges tisztek vagy honvéd tisztviselők (ha a vádlott más állománycsoporthoz vagy a honvéd tisztviselőkhöz tartozott); (2) tényleges honvéd igazságügyi tisztek és igazságügyi tisztjelöltek; (3) a honvédségi védők lajstromába felvett ügyvédek és nem tényleges igazságügyi tisztek; (4) népfelkelés, csendőrség vagy közös haderő kötelékébe tartozó egyének.

A honvédségi védők lajstromába a honvédelmi miniszterhez írt kérvény útján lehetett bekerülni. A kérelmet a honvédelmi miniszter az igazságügyminiszterrel vagy Horvát-Szlavónország tekintetében a bánnal egyetértésben bírálta el. Helybenhagyott kérvény esetén a lajstromba való felvételtől a honvédelmi miniszter állított ki okmányt, amelynek birtokosa az összes honvéd bíróság előtt eljárhatott.³⁴ Törölni kellett a védői lajstromból azt, aki erről lemondott, akit tiszt vagy tisztviselői rendfokozatától megfosztottak, vagy akit az ügyvédi lajstromból töröltek vagy felfüggesztettek. Törölhető volt, aki tiszt vagy tisztviselői rendfokozatáról lemondott vagy ismételt és súlyosan

³² A HKbp. végrehajtási rendelete 46. § 1. bekezdéséhez.

³³ HKbp. 44-49. §.

³⁴ A HKbp. végrehajtási rendelete 92. §-hoz 1-4. pontja.

megzavarta az eljárás rendjét. Nem lehetett védő az ügyész, a bíró, az illetékes parancsnok, a tanú és a szakértő, akit az eljárás során meghallgattak, illetve az sem, aki még nem töltötte be a 24. életévét. Nem volt kirendelhető védőként a sértett, annak házastársa vagy jegyese; sértett, ügyész, bíró, illetékes parancsnok rokona, sógora, vagy aki velük gyámsági, gondnoksági, nevelőszülői vagy örökbefogadói viszonyban állt.³⁵

Az egyes bíróságokhoz állandó jegyzőkönyvvezetőket, tolmácsokat és szakértőket osztottak be. Hadtudományi kérdésekre külön szakértő bizottságot hoztak létre, ez volt a haditudományi bizottság, amelyet hadjárat vagy más hadiesemény befejezése után kivételes esetekben – királyi engedéllyel – hadművelet ideje alatt állítottak fel. Öt tábornoki vagy törzsiszti rendfokozatban álló, kellő ismeretekkel és képességgel bíró katona személyt nevezett ki a honvédelmi miniszter hadtudományi szakértőnek – békeidőben esetről esetre a Legfelsőbb Honvéd Törvényszék javaslatára –, akik közül egyet-egyet a vádlott, az illetékes parancsnok és a vizsgálóbíró választott ki. A három tag közül a rangidős volt a bizottság elnöke. A hozzájuk intézett kérdésre a szakértőknek egyenes választ kellett adniuk, amelyet meg kellett indokolniuk. Az eltérő véleményt külön indokolásban fel kellett tüntetni.³⁶

1.1.2. Változások a két világháború közötti évtizedekben

Az első nagy világhégés előtt frissen felállított rendszernek hatalmas kihívásokkal kellett megküzdenie, amit – a fent már említett szabályozási visszasságokon túl – a háború alatt a bíróságok elé állított terheltek száma érzékeltet leghatásosabban, hiszen számuk legalább 3 millió volt.³⁷ Ezzel az ügymennyiséggel öthatszáz tényleges és nem sokkal több tartalékos hadbíró vette fel a küzdelmet.³⁸ Az éles helyzetben alkalmazott rendszer nagyon hamar rámutatott a szabályozás hibáira, így a háborús tapasztalatok és a trianoni békeszerződésbe foglalt kötelezettségek folytán a jogalkotónak a háborút követő konszolidálódás során a katonai igazságszolgáltatás szervezetét is át kellett alakítania. Minderre 1925-ben kerítettek sort. Gyakorlatban azonban a bíróságok elnevezéseit már egy 1921. február 16-án kelt rendelettel megváltoztatták. A dandárbíróság előbb a katonai alsóbíróság, majd a honvéd alsóbíróság elnevezést kapta, a hadosztálybíróság ekkor katonai törvényszék lett, később honvéd törvényszék. Ezen folyamatot a leszerelés és a béke-demilitarizációs szervezeti változások indokolták.

Az 1925:13. törvénycikk megszüntette a dandárbíróságokat, továbbá hatályon kívül helyezte az ezek személyi állományára, eljárására vonatkozó

³⁵ HKbp. 86-96. §.

³⁶ A HKbp. végrehajtási rendelete 224. §-hoz 1-6. pontja.

³⁷ LEVENTE NÁNDOR – CZIÁKY FERENC: A katonai igazságszolgáltatás jelentősége és szükségessége békében és háborúban, in *Magyar Katonai Szemle*, 1942/11. szám, 9. o.

³⁸ LEVENTE – CZIÁKY (1942): *i. m.* 9. o.

szabályokat, egyúttal a hadosztálybírószágot honvéd törvényszékké nevezte át.³⁹ Csáky Károly honvédelmi miniszter indoklásában⁴⁰ kitért arra, hogy a trianoni békeszerződésbe foglaltak miatt az állami szervezetet egyszerűsíteni kellett, ami létszámcsökkentéssel járt.⁴¹ Kifejtette, hogy a dandárbírószágot, mint elsőfokú bíróságot felállítás mellett az szűlt, hogy az ítélkezés ne csak a hadosztálybírószágot székhelyén legyen lehetséges, hanem a terhelt személyek állomáshelyén is, továbbá nagyobb súlyú ügyekben bizonyos eljárási cselekményeket könnyebben lehetett ezáltal foganatosítani. Ez azonban nem valósulhatott meg a világháború miatt, mivel ekkortól javarészt a hadrakelt seregekre vonatkozó bíraskodás érvényesült, a hátszágban „pedig az újonnan felállított dandárbírószágotok közül (...) csakis a hadosztálybírószágotok székhelyén levők folytatták tovább működésüket, a többiek úgyszólván még meg sem kezdett működése pedig a mozgósítással egyidejűleg megszűnt.”⁴² Ez a helyzet nem változott a háború végeztével sem. Ezt hangsúlyozta Karafiáth Jenő, a törvény előadója, amikor kijelentette, hogy „(...) szükséges egyszerűsíteni a katonai bírósági szervezetet. Ez annyival inkább szükséges, mert a gyakorlatban ma ügysem érvényesülhet a két elsőfokú bíróság.”⁴³ A honvédelmi miniszter indoklása a megszüntetés okaként kiemelte továbbá: (1) a dandárbírószágot hatáskörébe tartozó vétségek jórészt HKbp. 2. §-a szerinti fegyelmi jogkörben is megtorolhatóak; (2) a dandárbírószágotnál szolgáló hadbírókkal szemben nem volt feltétel a jogi végzettség és, ahogy fogalmazott, ez „a gyakorlatban nem vált be.”⁴⁴ Az 1925:13. törvénycikkkel módosított szervezet lényegében 1946-ig állt fenn.

³⁹ 1925:13. tc. a honvédség igazságügyi szervezetének módosításáról.

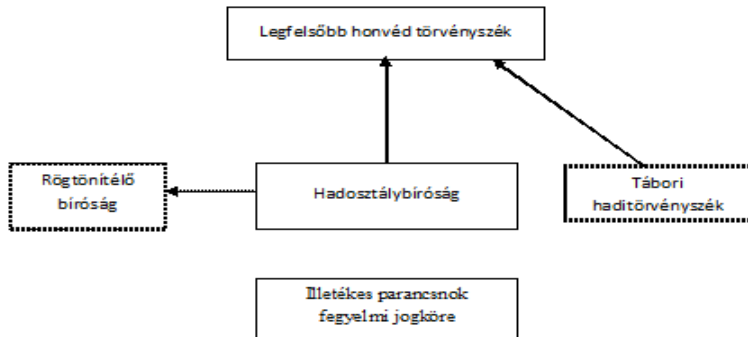
⁴⁰ CSÁKY KÁROLY honvédelmi miniszternek az 1925:13. törvénycikkhez írt indoklása, in *Nemzetgyűlési irományok*, 1922. XII. kötet 518-660., III. sz. – Irományszámok – 1922-571, 293. o.

⁴¹ A békeszerződés a honvédség maximális létszámát 35 ezer főben állapította meg. Összehasonlítás céljából, 1914-ben 25 ezer volt az újoncok létszáma. – BALLA TIBOR: A honvédség fejlődése a századforduló után, in KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN (szerk.): *Magyarország a XX. században I. kötet – Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás*, 1996, Szekszárd, Babits Kiadó, 292. o. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/53.html> (2013.08.07.).

⁴² CSÁKY: i. m. 293. o.

⁴³ KARAFIÁTH JENŐ az 1925:13 törvénycikk Nemzetgyűlés előtti előadója (a Nemzetgyűlés 393. ülése 1925. évi március hó 18-án), in *Nemzetgyűlési napló*, 1922. XXXI. kötet, 143. o.

⁴⁴ CSÁKY: i. m. 294. o.

3. ábra: A honvédség katonai bünvádi eljárásának szervezetrendszer az 1925:13. tc. alapján (a szerző saját szerkesztése).

Az 1930-ban megalkotott első magyar katonai büntető törvénykönyv jelentős mérföldkő volt a katonai jogalkotás területén, eljárásjog terén viszont csak kisebb változásokat eredményezett, amelyek az új anyagi joghoz való igazításból eredtek. Az illetékes parancsnok jogait a honvéd vegyesdandárparancsnok és a honvédség főparancsnoka gyakorolhatta. Ha hűtlenség büntetést vagy vétségét katonai titokra követték el, akkor csak utóbbi járhatott el. A fegyelmi jogkör alkalmazhatóságának törvényi feltételeit annyiban módosították, hogy szabadságvesztés büntetésnél már csak a hat hónapot meg nem haladó szabály érvényesült.⁴⁵ A végrehajtási rendelet e jogkör gyakorlását tovább korlátozta annyiban, hogy ha „(...) a sértettnek különös érdeke fűződne ahhoz, hogy az ítélet hírlapilag közzététessék, és ennek katonai érdek sem áll útjában, az illetékes parancsnok, illetve a fegyelmi megtorlásra jogosult más parancsnok fontolja meg, hogy nem kellene-e az ügyet bünvádi útra terelni.”⁴⁶ A honvédtörvényszékeket a továbbiakban már nem a honvéd hadosztályparancsnokságok, hanem a vegyesdandárparancsnokságok állomás-helyein kellett felállítani és székhely szerint megjelölni.⁴⁷

⁴⁵ 1930:3. tc. a katonai büntetőtörvénykönyv életbeléptetéséről és a közönséges büntetőtörvények egyes rendelkezéseinek ezzel kapcsolatos módosításáról és kiegészítéséről (a továbbiakban: Élt.) 4., 9. §.

⁴⁶ A m. kir. honvédelmi miniszternek és a m. kir. igazságügyminiszternek 1930. évi 13.041. ein. H. M. 13. számú rendelete; a katonai büntetőtörvénykönyv életbeléptetéséről és a közönséges büntetőtörvények egyes rendelkezéseinek ezzel kapcsolatos módosításáról és kiegészítéséről szóló 1930:III. törvénycikk végrehajtásáról 4. §-hoz.

⁴⁷ Élt. 9. §.

1.2. Rendkívüli igazságszolgáltatási szervek 1912-1939 között

E fejezetben bemutatásra kerülő katonai igazságszolgáltatási eljárások és ítélőbíróságok eltérnek a HKbp. békeidős szerveitől. Két nagy blokkban kívánom ismertetni ezeket az intézményeket. Az első blokkba azok az eljárások, szervek kerültek, amelyeket maga a kódex szabályozott háborús vagy rendkívüli intézményként. E blokkba soroltam még az olyan intézményeket is, amelyeket e törvény szabályaihoz igazodva alkottak meg. A második blokkban a Tanácsköztársaság katonai igazság-szolgáltatási rendszerét mutatom be, amelyet Magyarország letragikusabb korszakában hívott életre a proletár államvezetés. E szervezetrendszer létrejött, ha csak időlegesen is, de teljesen felszámolta a HKbp. által létrehozott igazságszolgáltatási rendszert.

1.2.1. 1912-1939 közötti honvéd bünvádi eljárás rendkívüli szervei

A HKbp. két rendkívüli törvénykezési szervet szabályozott: (1) a rögtönítélő bíróságot, valamint (2) a hadrakelt seregek bíróságát, a tábori haditörvényszéket.⁴⁸

A rögtönítélő vagy más néven statáriális bíraskodást az adott szervezet keretein belül alkalmazták, csak az arra jellemző különleges eljárási szabályok miatt kell elkülöníteni az általános rendszertől. A tábori törvényszék mind szervezetében, mind eljárásában, mind pedig az eljárása alá tartozó személyek körében elkülönül a fentebb bemutatott szervektől.

Főszabály szerint a rögtönbíráskodást a honvédelmi miniszter rendelhette el.⁴⁹ Rögtönbíráskodás kihirdetése nélkül is elrendelhetette rögtönítélő bíróság felállítását a hadosztálybírósághoz utalt illetékes parancsnok, meghatározott

⁴⁸ A korszak fórumainak ismertetéséhez tartozik a lakbérleti bizottság rövid bemutatása, amely se katonai, se bünvádi fórum nem volt, azonban ahogy alapító rendelete fogalmazott, hatásköre kiterjedt „(...) a katonai szolgálatot teljesítő, vagy ily egyénnel egy tekintet alá eső bérlő hátralékos bértartozásának törlesztésére megszabott határidő meghosszabbítása, vagy a bérlőt a bértartozás tekintetében megillető halasztás (moratórium) megszüntetésének kérdésére” és „(...) katonai szolgálatot teljesítő, vagy ilyen egyénnel egy tekintet alá eső bérlőt megillető kedvezményeknek a hozzátartozókra kiterjesztésre (A m. kir. igazságügyminiszter és a m. kir. belügyminiszter 1917. évi 8.133. I. M. számú rendelete, a lakbérleti bizottságokról és eljárásuk szabályozásáról, 1. § 2-3. bekezdés).” A bizottságok a járásbírók mellett működtek. Eljárása során katonai személyek ügyeiben polgári személyek döntöttek. A bizottság végzéssel hozott határozatot, amely ellen nem volt helye jogorvoslatnak. A bizottságokkal kapcsolatban Liebmann Ernő ügyvéd kijelentette, hogy „a katona bírója katona legyen, az mindig jobban fogja őt megérteni.” Utalva arra a sajátos helyzetre, amiben a katonák voltak, főként háború idején (LIEBMANN ERNŐ: Beváltak-e a népbírák?, in *Jogtudományi Közöny*, 1919/4. szám, 29. o.).

⁴⁹ HKbp. 435. §.

bűncselekmények⁵⁰ esetén, amennyiben úgy ítélte meg, hogy az alárendelt katonai köteléssel vagy egyénnel szemben szükséges. Az illetékes parancsnok diszkrecionális jogkörét csekély mértékben, de csökkentette az Élt., azzal, hogy kimondta – a meghatározott bűncselekmények elkövetése esetén⁵¹ – csak akkor rendelhető el rögtönbíráskodás, ha „*megzavart fegyelem helyreállítása elrettentő példaadást tesz szükségessé.*”⁵² Rögtönítelő eljárást az illetékes parancsnok a honvéd ügyészhez intézett írásbeli parancsával kezdeményezhetett azzal szemben, akit tetten értek, vagy akinek bűnössége „*minden valószínűség szerint haladéktalanul be fog bizonyulni.*”⁵³ Az ügyekben határozatot a hadosztálybírósnál összeülő rögtönítelő bíróságok hoztak, amelyek összetétele megegyezett a hadosztálybírósnál ismertetett haditörvényszékek összetételével.

Az eljárását az illetékes parancsnok utasításának kézhezvételét követően a honvéd ügyész haladéktalanul kezdeményezte, hogy a bíróság fel tudjon készülni akár halálbüntetés azonnali végrehajtására is. Határozatát főszabály szerint félbeszakítás nélküli tárgyaláson hozta meg. A vádlottat csak egyhangú határozattal mondhatták ki bűnösnek; ha a bíróság egy tagja is „nem bűnösre” szavazott, abban az esetben a rögtönítelő bíróság végzésben mondta ki, hogy nincs helye további rögtönítelő eljárásnak. Ezt közölték az illetékes parancsnokkal, aki intézkedett a rendes eljárás megindításáról.

Abban az esetben, ha a bírók többsége nem bűnösre szavazott, akkor felmentő ítéletet kellett hozni. Ha egyhangúlag bűnösnek mondták ki, akkor a vádlottra csak halálbüntetés volt kiszabható, más büntetési nemek nem voltak figyelembe vehetőek. Ennek oka, hogy az ilyen eljárások célja a gyors elrettentés volt. Ettől eltérni csak abban az esetben lehetett, ha az eljárás a célját akkor is elérte, ha halálos ítéletet „*(...) a büntetésre legméltóbb egyéneken*” hajtották végre és „*(...) fontos okokból, a többi kevésbé bűnös résztvevőkre kivételesen szabadságvesztésbüntetést*”⁵⁴ szabtak ki. Ez kötél általi halálbüntetés esetén 10-20 évig terjedő súlyos börtönt, golyó általi halál esetén 5-10 évig terjedő egyszerű vagy súlyos börtönt jelentett. Kivételt jelentett továbbá az is, ha a vádlott a

⁵⁰ Ezek a bűncselekmények a következők: a függelemsértés, a zendülés, a gyávaság, a fegyelem- és rendháborítás, a jogosulatlan toborzás és a kémkedés büntetében, továbbá a lázadás, a szökés, az esküvel fogadott katonai szolgálati kötelesség megszegésére csábítás vagy segélynyújtás, továbbá a lázongás és az elharapózott fosztogatás büntette.

⁵¹ A bűncselekmények körét leszűkítette a függelemsértés minősített esetére, a zendülésre, arra felhívásra, a rábíráásra, a katonai őr elleni büntetetre és a gyávaságra, valamint a gyávaságon kívül, amennyiben emberölés is megvalósul. – Élt. 42. §

⁵² Élt. 42. §.

⁵³ HKbp. 438. §.

⁵⁴ APÁTHY JENŐ: Az igazságszolgáltatásról a megszállott Szerbiában – A bünvádi eljárásról, in *Jogtudományi Közöny*, 1917/6. szám, 52. o.

bűncselekmény elkövetésekor nem töltötte be még a húszadik életévét, ebben az esetben szintén az előzőekben meghatározott börtönbüntetéssel kellett sújtani.

A bíróság határozatát megküldte az illetékes parancsnoknak, akinek megerősítése után vált jogerőssé az ítélet. A parancsnok gyakorolta – király felhatalmazása alapján – a kegyelmi jogot is. Az ítélettel szemben nem volt helye rendes jogorvoslatnak.⁵⁵

A hadrakelt seregek ítélkezése a hatályba lépés pillanatától óriási jelentőséggel bírt, hiszen a háború kitörését követően szinte a teljes haderőre ezt a törvénykezési formát alkalmazták, valamint az elfoglalt területek lakosságának bűnvádi ügyeire is, így a korábban említett jelentős ügyteher döntő részében ezen törvényszékek hoztak határozatot. Az elfoglalt területeken – ezt Szerbia példája jól mutatja – a magánjog tárgyát képező ügyekben is ítélkeztek. Apáthy Jenő hadbíró írásából kiderül, hogy *„működő bíróságok, polgári ügyekben a szerb polgári perrendtartás némileg módosult szabályai szerint járnak el. A módosításokat főként a bírósági szervezet változása vonta maga után.”*⁵⁶ Ilyen változás volt, hogy a helyi községi bíróságok, mint alsó szintű bíróságok fellebbviteli fóruma a kerületi parancsnokság és a cs. és kir. főkormányzóság lett. Büntető ügyekben – ahogy azt Kelemen Frigyes Ottó hadbíró is kifejtette – *„(...) kizárólag a tábori bíróságok ítélkeznek és ilyenképpen a montenegrói civil lakosság is úgy alakjogi, mint anyagjogi tekintetben a katonai büntető-törvényeknek van alávetve.”*⁵⁷ Ezek okán is fontos (és jelentős) volt, hogy a HKbp. tiszta és egyértelmű fogalmakkal dolgozott.

A törvény kellő pontossággal határozta meg a hadrakelt sereg fogalmát: *„a hadrakelt sereg számára szóló szabályokat kell alkalmazni: 1. mindazoknál a mozgó parancsnokságoknál, csapatoknál, osztályoknál és intézeteknél, a melyek a hadrakelt sereghez vannak beosztva, a mozgosítási állomás elhagyásának időpontjától leszerelésükig; 2. a hadifelszerelést felvett mindazokon az erődített helyeken, a melyek a működő hadsereg (hadtest) körletében vagy fenyegető ellenségeskedés miatt hadiállapotban vannak. Ily viszonyok kezdetét és végződését az erődített hely parancsnokának közzé kell tennie.”*⁵⁸

A legfőbb parancsnok polgári személyeket is eljárás alá vonhatott, amennyiben a törvényben meghatározott bűncselekményeket követték el. Szintén meghatározta az illetékes parancsnokok személyét is, akiknek az eljárás megindítására vonatkozó jogkörei megegyeztek a korábban felvázoltakkal, ezen parancsnokok voltak a honvéd hadosztályparancsnok; vár (hadikikötő) kinevezett

⁵⁵ HKbp. 433-450. §.

⁵⁶ APÁTHY JENŐ: Az igazságszolgáltatásról a megszállt Szerbiában, in *Jogtudományi Közöny*, 1917/4. szám, 34. o.

⁵⁷ KELEMEN FRIGYES OTTÓ: Montenegrói jogi viszonyok, in *Jogtudományi Közöny*, 1917/10. szám, 94. o.

⁵⁸ HKbp. 452. §.

parancsnoka; a hadtestparancsnok; a hadseregparancsnok; a hadsereg hadtápparancsnokságának főnöke; valamint a hadseregfőparancsnok.

Az eljárások sikeres lefolytatása végett az illetékes parancsnok mellé megfelelő számú nyomozásvezetőt és honvéd ügyészt kellett beosztani. Vizsgálóbíróság nem működött hadrakelt sereg mellett, csak ítélő bíróság, azaz tábori haditörvényszék, amely összetételére a hadosztálybíróságokra vonatkozó szabályokat kellett alkalmazni. Ezeknek ugyanazon bűncselekményekre terjedt ki a hatásköre, mint a hadosztálybíróságoknak. Az eljárást az illetékes parancsnok kezdeményezhette, amellyel egyidejűleg kirendelte az eljáró nyomozásvezetőt, akit a vizsgálóbíró összes joga megilletett. *„Szakértői vélemény adására minden esetben egy szakértő is elég. Jegyzőkönyvet csak oly nyomozócselekményről kell szerkeszteni, mely a főtárgyaláson előreláthatólag bizonyítékul fog szolgálni és ott megismételhető nem lesz. Különben elég, ha a nyomozásvezető röviden feljegyzi a kihallgatott egyének vallomásának rövid tartalmát.”*⁵⁹

Amennyiben az illetékes parancsnok a vádemelés mellett döntött, ezzel egyidőben kijelölte a vád képviselőjében eljáró honvéd ügyészt és azt a hadbíró, aki a főtárgyaláson tárgyalásvezetőként közreműködött. A vád képviselője a vádparancs alapján büntetőindítványt szerkesztett, amelyet közölt a hadbíróval, aki gondoskodott az ítélőbíróság megalakulásáról és közölte a vádat a terhelttel, továbbá kötelező védelem esetén, ha vádlott nem élt ezzel a joggal számára védőt rendelt ki.

A tárgyalások a többi bíróság tárgyalásától eltérően főszabály szerint nem voltak nyilvánosak. A tábori haditörvényszék döntésével szemben nem volt helye jogorvoslatnak, az ítélet az illetékes parancsnok megerősítésével vált jogerőssé.⁶⁰ A halálos ítéletet csak a hadsereg főparancsnoka erősíthette meg. Az illetékes parancsnok ítélethozatal után mielőtt azt megerősítette, vagy halálbüntetés esetén a legfőbb parancsnok elé terjesztette volna, a vádlottat meg kellett hallgatnia egy igazságügyi katonaaállományú tiszttel, hogy az kíván-e panaszt emelni az ítélet ellen és milyen indokkal. Ha az illetékes parancsnok mellett olyan igazságügyi tiszt működött közre, aki a főtárgyaláson nem vett részt, az köteles volt írásbeli jogi véleményt formálni a tárgyalás jogszerűségéről.

Amennyiben az illetékes parancsnok az eljárást vagy az ítéletet törvényellenesnek vagy az ítélet indokolásában a ténybeli megállapításokat helytelennek tartotta, az ítéletet nem erősítette meg és az ügy irataival együtt felterjesztette a hadsereg főparancsnoka elé, aki vagy megerősítette, vagy megsemmisítette azt. Az illetékes parancsnok (vagy a hadsereg főparancsnoka) rendelkezett a kegyelmezési joggal – királytól nyert törvényes felhatalmazás alapján –, amely a saját diszkrecionális jogköre volt.

⁵⁹ APÁTHY (1917): *i. m.* 51. o.

⁶⁰ HKbp. 464-486. §.

Az Élt. rendeleti szabályozási lehetőséget biztosított az illetékes miniszternek a hadrakelt seregek ítélkezésének tekintetében „(...) az eljárás gyorsítása és egyszerűsítése érdekében.”⁶¹ Ennek során a HKbp. ez irányú rendelkezéseitől eltérő rendelkezéseket is megállapíthatott, azonban csak az ott meghatározott alapelvek figyelembevételével. A jogalkotó indokolása szerint erre azért volt szükség, mert „(...) háborús viszonyok kaleidoszkópszerű változásai folytán a legjobban átgondolt törvény alkalmazásakor is merülhetnek fel előre nem látható hiányok vagy akadályok, melyeknek gyors megszüntetése fontos katonai érdek.”⁶² E felhatalmazással csak a II. világháború során élt a kormány.

1.2.2. A Tanácsköztársaság katonai igazságszolgáltatási szervezetrendszere és eljárásai

A Forradalmi Kormányzótanács a Tanácsköztársaság központi szerve volt, amely Szovjet mintára Magyarország teljes alkotmányos berendezkedését megváltoztatta. A történeti alkotmány tagadásaként a proletár állam chartális alkotmányokat hozott létre, elsőként az ún. ideiglenes alkotmányt 1919. április 21-én, majd június 23-án megalkotta véglegesnek szánt alkotmányát. Ezek a produktumok idegen testként ékelődtek Magyarország ezeréves alkotmányos fejlődésébe. A közjogi viszonyok átalakítása mellett aktívan rombolták le az előző rendszer intézményeit és helyükbe új, sajátos intézményeket hívtak életre, s ezen átalakításokat nem kerülhette el a honvédség és annak igazságszolgáltatási szervezete sem. „A régi igazságügyi mechanizmus felszámolása lényegileg megtörtént.”⁶³

Március 29-én felállították a Vörös Hadsereget, amely elsősorban „szervezett munkásokból (...) és a fegyverben álló proletárkatonából állt,”⁶⁴ ami a proletárság osztályhadserege volt. Alapító rendelete szakítani próbált a hagyományokkal, amikor is kijelentette, „(...) nem lehetnek osztálykülönbségek, semmiféle rendfokozatot és rangjelzést nem ismer, csak parancsnokai és katonái vannak.”⁶⁵ A Vörös Hadsereg legfelső irányítója a Forradalmi Kormányzótanács volt, a közvetlen irányítást és szervezést pedig a hadügyi népbiztos végezte, azonban az április 16-i támadások során kiderült, hogy nem tudott egyedül hatékonyan működni. 1919. április 21-én felállították a Keleti

⁶¹ Élt. 50. §.

⁶² GÖMBÖS GYULA honvédelmi és ZSITVAY TIBOR igazságügy miniszter indokolása az Élt.-hez, in *Képviselőházi irományok*, 1927. XVIII. kötet, 448. o.

⁶³ NÉVAI LÁSZLÓ: Az igazságszolgáltatási rendszer átalakítása a Magyar Tanácsköztársaságban, in *Jogtudományi Közlöny*, 1969/6. szám, 289. o.

⁶⁴ A forradalmi kormányzótanács XXIII. K.T.E. számú rendelete a Vörös Hadsereg alakításáról 1.

⁶⁵ A forradalmi kormányzótanács XXIII. K.T.E. számú rendelete a Vörös Hadsereg alakításáról 4. §.

Hadseregparancsnokságot, amely a „(...) Tisza és Maros közti területen levő és oda irányított csapatok felett a parancsnokságot”⁶⁶ átvette, s a népbiztosnak alá volt rendelve. A hadsereg egységes vezetése a Vörös Hadsereg Parancsnokság felállításával valósult meg. A Vörös Hadsereg igazságszolgáltatási fóruma a forradalmi törvényszék volt.⁶⁷ „A forradalmi törvényszékek különbíróóságok, melyeknek feladata az ellenforradalmi büntettek elbírálása, továbbá azokban a bűnügyekben ítélkezés, melyeket a Forradalmi Kormányzótanács külön rendelettel oda ítél.”⁶⁸ A forradalmi törvényszékeket március 25-én állították fel, azonban csakhamar észlelték azon problémát, hogy háború idején szükséges lenne, hogy katonai ügyeket katonai bíróságok tárgyalják, ezért április 12-én felállították a forradalmi katonai törvényszékeket.

A forradalmi katonai törvényszékeket hadosztály vagy dandár székhelyén kellett létrehozni. „A Tanácsköztársaság honvédő háborújának megindulásával a harcoló alakulatoknál /zászlóaljig/ is működtek forradalmi katonai törvényszékek.”⁶⁹ Elnökből és két tagból álltak. Budapesten a bírakat a központi tanács, másutt a munkások, katonák és földművesek helyi tanácsa választotta katonák, katonaviselt munkások és földművesek közül. A bíróság tagjaival szemben nem volt tehát előfeltétel a jogi képzettség, az is előfordulhatott, hogy sem katona, sem jogász nem volt közöttük. Erre példaként szolgál Németh Attila vöröskatona pere, amely során a törvényszék összetétele a következők szerint alakult: az elnök művezető volt, az ülnökök egyike famunkás, másik pedig asztalos.⁷⁰ A törvényszékek feladata a Vörös Hadsereg fegyelmét sértő katonai büntettek szankcionálása volt. Hatásköre kifejezetten a rendeletben meghatározott katonai büntettek katona vagy parancsnok elkövetőire terjedt ki. Ennek ellenére a bírósági iratokból jól kitűnik, hogy polgári személyek felett is ítélezet olyan ügyekben, amelyek a forradalmi törvényszékek hatáskörébe tartoztak volna. A III. hadtest mellett működő Miskolci-, majd Kassai Forradalmi Katonai Törvényszék fennmaradt iratai szerint 44 esetben járt el polgári és 13 esetben katonai személy ellen. Polgári személyek ellen lefolytatott eljárások többsége ellenforradalmi büntett miatt indult. Ilyen cselekmény miatt kezdeményeztek eljárást a vármegye korábbi főispánja, szolgabírája, főjegyzője, aljegyzője ellen. A törvényszék folytatott le eljárást szesztilalom megszegése,

⁶⁶ KÚN JÓZSEF: A magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai a Hadtörténeti Levéltárban, in *Levéltári Közlemények*, 1959/29. szám, 177. o.

⁶⁷ A forradalmi kormányzótanács XXIII. számú rendelete a Vörös Hadsereg alakításáról.

⁶⁸ SZABÓ ANDRÁS: A Tanácsköztársaság büntetőjoga, in HALÁSZ PÁL (szerk.): *A magyar Tanácsköztársaság jogalkotása*, 1959, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 206. o.

⁶⁹ SZIJJ: *i. m.* 51. o.

⁷⁰ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 92. Forradalmi Katonai Törvényszékek 609. f. 32.cs. Szombathelyi F. K. Tsz. 1919. – Fkt. 24.öe. 1. lap, Németh Antal vöröskatona pere.

lopás, csalás, zsarolás, nemi erőszak vádja miatt is. A Budapesti Katonai Forradalmi Törvényszék fellelhető iratainak is közel felét polgári személyek elleni eljárások teszik ki, de a kecskeméti törvényszék iratai között is található ilyen személyekkel szembeni ítélet. A szombathelyi törvényszék ránk maradt iratai, között viszont egyetlen polgári személlyel szembeni ítélet sem található, pedig a miskolci után ezen bírságról maradt fent a legtöbb irat (39 db).⁷¹ A rendeletben meghatározott bűncselekményekhez a jogalkotó nem rendelt büntetési tételt, hanem úgy fogalmazott, hogy a vádlott „(...) büntetését a cselekmény súlyához képest a forradalmi törvényszék szabja ki. Halálbüntetést is kiszabhattak, ha vádlott cselekménye »a Vörös Hadsereg forradalmi fegyelmét vagy a Tanácsköztársaság érdekét súlyosabban sérti vagy közvetlenül veszélyezteti.« ”⁷²

Ezzel a típusú szankcionálási lehetőséggel a jogalkotó teljesen szabad kezet adott a bírának, akik laikusok révén nem rendelkeztek megfelelő tapasztalatokkal és ismeretekkel ahhoz, hogy egy ilyen jogkört megfelelően tudjanak kezelni. Ennek eredményeként előfordult, hogy ugyanazon bíróság ugyanolyan összetételben az egyik vádlottra vérfertőzés kísérletéért (apa gyermekkorú lányával szemben) egy évi fegyház büntetést szabott ki, amit felfüggesztett azzal az indokkal, hogy „(...) a vádlott az eset óta hasonló kísérletet nem tett,” míg egy erőszakos nemi közöszlással vádolt terheltet halálra ítélte.⁷³ Országos szinten is óriási eltérések alakultak ki egy-egy cselekmény megítélésében: míg Miskolcon a szesztilalom megszegéséért 1-2 hónapos szabadságelvonást rendelt el a bíróság, addig Budapesten 15 év fegyházat vagy akár 10 év kényszermunkát⁷⁴ is kiszabott.

A katonai forradalmi törvényszékek eljárására a forradalmi törvényszék szabályait kellett alkalmazni. Ezek alapján a „(...) hatáskörébe tartozó ügyekben sem alakszerű nyomozó eljárásnak, sem vádirat benyújtásának nincs helye.”⁷⁵ A terhelt elfogása után azonnal a törvényszék elé kellett állítani, a nap bármely órájában és akár szabad ég alatt is. A gyakorlatban – az iratok alapján megállapíthatóan – a törvénykezés meghatározott napokon zajlott. A törvényszék zárt tanácskozás keretében döntött bűnösség kérdésében. Halálbüntetést csak egyhangú határozattal hozhatott. Rendes perorvoslatnak nem volt helye, a

⁷¹ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 92. Forradalmi Katonai Törvényszékek iratai.

⁷² Forradalmi kormányzótanács LIII. számú rendelete A katonai büntettek és a forradalmi katonai törvényszékek 4. §.

⁷³ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 92. Forradalmi Katonai Törvényszékek III. hadtest forradalmi katonai törvényszék iratai.

⁷⁴ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 92. Forradalmi Katonai Törvényszékek 609. f. 28.cs. Budapesti F. K. Tsz. 1919. – 2257. 9. lap.

⁷⁵ Forradalmi kormányzótanács IV. számú rendelete, A forradalmi törvényszék 4. §.

kiszabott büntetést az ítélethirdetést után azonnal végrehajtották, amelyre a kegyelmi kérelemnek sem volt felfüggesztő hatálya.⁷⁶ Ez az eljárás rendkívül érdekes halálbüntetés esetén, ahol a végrehajtás okafogyottá tette magát a kegyelmi kérelmet. Ezekben a szabályokon finomított a Forradalmi Kormányzótanács május 16-án. Elrendelte, hogy a tárgyalások főszabály szerint nyilvánosak és lehetőséget biztosított az ítéletekkel szemben jogorvoslatra.⁷⁷

Katonai ügyszakban ennek szerve az Országos Forradalmi Katonai Főtörvényszék lett, ami elnökből és négy tagból állt, akiket a Forradalmi Kormányzótanács választott és bármikor visszahívhatta őket. A forradalmi katonai törvényszékek ítéletével szemben panasszal élhetett a vádbiztos, a vádlott és a védő is. A panaszt az ítélethirdetést követő nyolc napon belül kellett jegyzőkönyvbe mondani vagy írásban benyújtani. A panasznak főszabály szerint csak a halálbüntetésre volt halasztó hatálya. A Főtörvényszék bármely ítélet végrehajtását felfüggeszthette, ha a panasz sikerét valószínűsítette, a forradalmi törvényszékek pedig akkor, ha ezt a proletár állam érdeke indokolta. Panasznak akkor volt helye: (1) az ítélet hozatalában olyan bíró vett részt, akinek elfogulatlansága ellen alapos okot lehet felhozni; (2) az ítélet rendelkező része érthetetlen vagy végrehajthatatlan; (3) a bűncselekmény tárgyában már korábban jogerős határozatot hoztak; (4) az ítélet nyilván igazságtalan.⁷⁸ Ezek a jogorvoslati okok egyrészt erősen szubjektívek voltak (ítélet igazságtalansága, ítélet érthetlensége), másrészt pedig tükrözik a laikus bírák felkészületlenségét is (*res iudicata*, ítélet végrehajthatatlan/érthetetlen). A Főtörvényszék a panasz elintézése során eljárási szabályokhoz nem volt kötve.

A forradalmi katonai törvényszék előtt a vádat a vádbiztos képviselte. Az eredeti szabályozás szerint a vádbiztost Budapesten a központi tanács, más helyeken a munkások, katonák és földművesek tanácsa választotta katonák, katonaviselt munkások és földművesek közül később a hadügyi népbiztos nevezte ki. Így vele szemben sem volt feltétel a jogi végzettség, sőt az sem, hogy katona személy legyen. Eredetileg feladata volt a nyomozás, a bizonyítékok előteremtése, miután azonban a Vörös Őrség lett az egyedüli nyomozó szerv,⁷⁹ feladatait módosították. Feladatai a következők voltak: a (1) nyomozás irányítása, (2) tárgyalás előkészítése, (3) vád képviselése. Az eljárást csak a törvényszék elnökének hozzájárulásával szüntethette meg, a vádat nem ejthette el.

⁷⁶ Forradalmi kormányzótanács IV. számú rendelete, A forradalmi törvényszék.

⁷⁷ Forradalmi Kormányzótanács XCIV. számú rendelete, A forradalmi törvényszékek szervezete és a rögtönítélő eljárásról 9. §, 11. §.

⁷⁸ Forradalmi Kormányzótanács CXV. számú rendelete Országos Forradalmi Katonai Főtörvényszék 4. §.

⁷⁹ Forradalmi Kormányzótanács LXXXIV. számú rendelete, A Vörös Őrség az egyedüli nyomozó testület 1. §.

A Tanácsköztársaság utolsó hónapjában világossá vált a rendszer vezetői számára, hogy a Vörös Hadseregnek „(...) komoly tiszthiányok mutatkoztak, és a román, illetve csehszlovák erők elleni harc során egyre inkább szükségesnek látszott e hiányok enyhítése”,⁸⁰ ennek okán a hadügyi népbiztos rendeletével szabályozta a volt tisztek letartoztatásával kapcsolatos előírásokat. Ez mind a törvényszékekre, mind a vádbiztosokra nézve kötelező szabályokat tartalmazott. A jogszabályban elrendelte (ismételten⁸¹), hogy főszabály szerint katonai parancsnokokat (volt tiszteket) csak a hadügyi népbiztos előzetes írásos vagy távirati engedélyével lehetett letartóztatni. Mivel a korábbi rendeletek ellenére továbbra is foganatosítottak engedély nélküli letartoztatásokat, ezért a hadügyi népbiztos rendelete értelmében, aki ezt követően is vétett a rendelet ellen, azt a hadsereg harcészsege elleni büntet elkövetése miatt forradalmi törvényszék elé állították. Elrendelte az addig engedély nélkül letartoztatott tisztek szabadon engedését. A fentiek alól kivételeként rögzített két esetkört: (1) a letartoztatás politikai okból halaszthatatlan (ekkor szigorú megfigyelés alá kell helyezni, ami szabad mozgását nem korlátozhatta); (2) tettenérés vagy határozott vád esetén, ha a szigorú megfigyelés nem volt elegendő, akkor lehetett őrizetbe venni.⁸²

E rendeletet – nem elfelejtve azt, hogy ez egy korábbi rendelet megerősítése volt – 1919. június 17-én bocsátották ki, tehát késői felismerése volt annak, hogy egy hadsereget jól felkészített és hivatásos tisztek hiányában nem lehet megfelelően működtetni. E rendelet elkészítése tovább gyengítette a hadsereg reagáló képességét és ezzel szabad utat engedett az országot megszálló román csapatoknak.

A törvényszéken eljáró védőkkel szemben sem állított fel semmilyen kritériumot a Forradalmi Kormányzótanács, hiszen ahogy a rendelet fogalmaz, „a bíróság bárkit hivatalból kirendelhet”⁸³ abban az esetben, ha a terhelt nem élt jogával, vagy a választott védőt azonnal meghívni nem lehetett. A későbbi szabályok annyiban szigorodtak, hogy csak az járhatott el védőként, akit a törvényszék mellett működő védők lajstromába felvettek. A lajstromba szintén végzettségre való tekintet nélkül mindenkit felvehettek. Rendelet kötelezővé tette súlyos vád esetén védő alkalmazását. A súlyos vádat nem konkretizálták, így azt szintén a laikus bírónak kellett értelmezniük.

A Tanácsköztársaság katonai igazságszolgáltatása is ismerte a rögtönítélő bíraskodást, a HKbp.-hez hasonlóan szintén különleges eljárásként kezelte. A

⁸⁰ SZAKÁLY SÁNDOR: *Honvédség és tisztikar 1919-1947*, 2002, Ister, Budapest, 10. o.

⁸¹ A hadügyi népbiztosság 1919/10972/eln. 31. számú rendelete és az igazságügyi népbiztos 32018/1919 I.N.E. számú rendelete.

⁸² HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 92. Forradalmi Katonai Törvényszékek 609. f. 32. cs. Szombathelyi F. K. Tsz. 1919. – Fkt. 309. öe. 7. lap.

⁸³ Forradalmi Kormányzótanács XCIV. számú rendelete, A forradalmi törvényszékek szervezete és a rögtönítélő eljárásról 10. §.

Forradalmi Kormányzótanács rendelkezte el egyes bűncselekmények tekintetében az ország egészére vagy meghatározott részére. Hadművelési területeken a Hadsereg főparancsnokság volt jogosult elrendelni. A rögtönítélő bírások gyakorlására külön bíróságot küldhettek ki vagy a katonai forradalmi törvényszékeket bízhatták meg ezen hatáskörrel.⁸⁴ Ilyen külön bíróságok voltak az ún. terrorkülönítmények. Ezen terrorkülönítmények minden emberi és jogi szabályon túlléptek vállalt ideológia céljaik megvalósítása érdekében. Ezt jól tükrözi Herzog Rezső ezredsegédnek, Kutassy János zászlóaljparancsnoknak, Glasner Béla zászlóaljparancsnoknak és Fehér Imre parancsnoknak a IV. hadtestparancsnoksághoz intézet folyamodványuk, amelyben, mint írták „*az igazság és emberiség nevében*” fordultak feletteseikhez, mert „*(...) tartoznak ezzel a világ előtt saját becsületes nevüknek, nehogy valaha a történelem ítélőszéke előtt, mint vérszopók, hiénák állítassanak be.*”⁸⁵ E folyamodványban vádolták Szamuelyt és csapatát a hatáskörük túllépésével, meg nem engedett terror alkalmazásával, a kihallgatások embertelenségével és az eljárások megsértésével. Szamuely alig pár perc kihallgatás után hozta meg ítéleteit, melyek minden esetben halálbüntetést eredményeztek. Az ilyen eljárást a hiányos szabályozás eredményezte, hiszen az erről szóló rendelet csupán annyit mondott ki, hogy a tárgyalások nem nyilvánosak és védő részvételét kötelezővé tették. A felállított szerv halálos ítéletet csak egyhangúlag hozhatott, amelyet rögtön foganatosítani is kellett, tehát nem volt helye jogorvoslatnak.⁸⁶ Ezen kevéske szabályt sem sikerült azonban maradéktalanul betartani.

A terrorkülönítményektől eltérően a törvényszékek esetében a budapesti törvényszék utasítással szabályozta⁸⁷ a többi törvényszék rögtönítélő eljárását. A törvényszékek statáriális bíróságai főszabály szerint hármas tanácsban jártak el. Kisebb súlyú ügyekben az elnök egyesbíró elé utalhatta az ügyet, aki két évnél súlyosabb fegyházat nem szabhatott ki. A vádbiztos a tárgyalás elején ismertette a vádat, a bűnügyi nyilvántartó terhelte vonatkozó adatait, továbbá ha szakszervezeti tag volt, ezt is ki kellett emelnie. A terhelthez és a tanúhoz csak a bíróság tagjai intézhettek kérdéseket, a védő és a vádbiztos csak indítványozhatta kérdés feltevését. A bizonyítás lefolytatása után a bíróság tagjai zárt tanácskozáson hozták meg ítéletüket. Halálos ítéletet csak egyhangú határozattal

⁸⁴ Forradalmi Kormányzótanács XCIV. számú rendelete, A forradalmi törvényszékek szervezete és a rögtönítélő eljárásról 20. §.

⁸⁵ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 92. Forradalmi Katonai Törvényszékek 609. f. 35.cs. A Vörös Hadsereg Rögtönítélő Törvényszéke 1919, szn.l. 60. lap.

⁸⁶ Forradalmi Kormányzótanács XCIV. számú rendelete, A forradalmi törvényszékek szervezete és a rögtönítélő eljárásról 21. §.

⁸⁷ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 92. Forradalmi Katonai Törvényszékek 609. f. 27.cs. III. hadtest forradalmi katonai törvényszék 1919, A rögtönítélő bíróság előtt követendő tárgyalások menete.

hozhattak. Az ítéletet rövid indokolással írásba kellett foglalni és azonnal végrehajtani.

A Tanácsköztársaság 1919. augusztus 1-én bekövetkezett bukása után az általa felállított szervezetrendszer illegitimnek nyilvánították. A jogfolytonosság elvét valló, restaurációs szándékkal fellépő kormányok a katonai igazságszolgáltatás területén ismét a HKbp. rendelkezéseit tekintették hatályosnak Magyarországon.

2. A HÁBORÚS JOGALKOTÁS HATÁSAI A KATONAI IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS SZERVEZETÉRE ÉS ELJÁRÁSA (1939-1944)

A II. világháborút megelőzően a kormány a katonai igazságszolgáltatás több területét is érintő jogalkotási felhatalmazást kapott, ezeket az Él. (korábbiakban meghatározott módon) és az 1939-ben elfogadott honvédelemről szóló törvény (a továbbiakban: Htv.) kivételes hatalmat szabályozó részében rögzítették.

A Htv. kimondta, hogy a „(...) *minisztérium kivételes hatalom ideje alatt az alábbi §-okban foglalt felhatalmazások körén túlmenően is megtehet rendelettel minden olyan közigazgatási, magánjogi, eljárási és a törvényhozás hatáskörébe tartozó egyéb intézkedést, amely a rendkívüli viszonyok által előidézett helyzetben a honvédelem érdekében elkerülhetetlenül szükséges s evégből a fennálló törvényektől eltérő rendelkezéseket állapíthat meg.*”⁸⁸

Vargyai Gyula véleménye szerint „*a honvédelmi törvény azonban a kivételes hatalom mélységét tekintve minden előzmény nélkül állt a magyar állam történetében,*” amely abból adódott, hogy lehetővé tette, hogy „(...) *a kormány magán a kivételes hatalmon is túllépjen, kivételessé tegye a kivételes hatalmat.*”⁸⁹ A miniszteri indokolás szerint a korábbi törvény (1912:63. tc.) hiányossága pontosan az volt, hogy a kormány csak taxatív meghatározott esetekben élhetett ezen jogkörével, így nem tudott megfelelően reagálni a felmerülő problémákra. Ennek az orvoslására a Htv. „(...) *a kivételes hatalom igénybevételét nem szorítja pusztán a részletesen felsorolt egyes különleges felhatalmazások keretei közé, hanem ezeken túlmenően általánosságban is felhatalmazást ad a minisztériumnak rendkívüli intézkedésekre, ha a késedelem veszéllyel járna.*”⁹⁰ Levente Nándor, a korszak jeles honvéd koronaügyésze ezt elfogadhatónak, sőt szükségszerűnek tartotta mondván, hogy „(...) *alig lehet elképzelni, hogy a mögöttes országrész az ellenséges támadásoktól teljesen mentes maradjon. Ezért mutatkozik célszerűnek arról gondoskodni, hogy azokon a területeken...*

⁸⁸ 1939:2. törvénycikk a honvédelemről 141. § (2) bek.

⁸⁹ VARGYAI GYULA: *Sisak és cylinder*, 1984, Kozmosz Könyvek, Budapest, 34. o., 37. o.

⁹⁰ BARTHA Károly honvédelmi miniszter indokolása a honvédelemről szóló törvényjavaslathoz, in *Felsőházi irományok*, 1935. IX. kötet, 183. o.

egyszerűsített és gyorsított szabályok alkalmaztassanak.”⁹¹ 1939. szeptember 1-én gróf Teleki Pál miniszterelnök el is rendelte a kivételes hatalmi állapotot.⁹² Ezt megelőzően Tasnádi Nagy András igazságügy miniszter 1939. február 4-én, még a háború kirobbanása előtt a 3431/1939. számú I.M.E rendelettel – igaz még csak a bűncselekmények szűk körére – elrendelte a rögtönbíráskodás kihirdetését. Ez évben még a 18749/1939. számú IM. rendelet szűkítette ezen bűncselekmények körét, de ezt követően 1944. év végéig kiadott 8 rendelet egyre szélesebb körben rendelte el rögtönítelő bíráskodás alkalmazását.

2.1. A hadrakelt seregekre vonatkozó szabályok módosításai

Az Élt. 50. § kimondta, hogy *„a háború idejére szóló anyagi büntetőjogi rendelkezések hatályosságának tartama alatt és korlátain belül, hacsak a minisztérium kivételt nem tesz, a katonai büntetőbíráskodásban a Kbp.-nak a hadrakelt sereg számára szóló szabályait kell alkalmazni,*”⁹³ ennek okán, a háború idején megalkotott jogszabályok szinte kizárólag a hadrakelt seregekre vonatkozó igazságszolgáltatási szabályokat érintették.

Az első ilyen jogszabályt 1941-ben bocsátották ki, amely már címében⁹⁴ is megfogalmazta célját, hiszen a hadrakelt seregbeli bűnvádi eljárás gyorsításáról és egyszerűsítéséről szólt. Az illetékes parancsnok jogkörét kiterjesztette a hat hónapot meghaladó szabadságvesztéssel büntetendő vétségekre és büntetésekre is azzal a megszorítással, hogy csak abban az esetben alkalmazhatja a fenyítést, ha az adott eset körülményeiből arra következtet, hogy hat hónapnál súlyosabb büntetést nem lehetne kiszabni. Ez ténylegesen gyorsítást jelentett, de azt is látni kell, hogy az illetékes parancsnok, aki nagy valószínűség szerint nem jogvégzett személy volt – bár mellé jogász képesítésű hadbíró minden esetben volt beosztva –, *quasi* egyesbíróként járt el akár büntettek megítélésében is.

A haditörvényszékek összetételére vonatkozó szabályokat is módosította a rendelet. Ez alapján legénységi egyénnel, polgári személlyel vagy legénységi állományú hadifogollyal szembeni eljárásban, amennyiben a vád vétségre vagy kihágásra szólt egy hadbíró, mint egyesbíró járt el, aki mindazokkal a hatáskörökkel rendelkezett, mint az elnök. Amennyiben a vád tárgyát büntett képezte, akkor a haditörvényszék egy hadbíróból, mint tárgyalásvezetőből és két katonáállományú tisztből állt, akik közül a magasabb rendfokozatú volt az elnök,

⁹¹ LEVENTE NÁNDOR: Bíróági szövet és eljárás a hadrakelt seregeknél, in *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1942/1-2. szám, 6-7. o.

⁹² A m. kir. minisztérium 1939. évi 8.100. M. E. számú rendelete, háború idejére, vagy az országot közvetlenül fenyegető háborús veszély esetére megállapított kivételes hatalom hatályba lépéséről.

⁹³ Élt. 50. §.

⁹⁴ A m. kir. minisztérium 1941. évi 2.750. M. E. számú rendelete, a hadrakelt seregbeli bűnvádi eljárás gyorsításáról és egyszerűsítéséről.

neki rangban a tárgyalásvezetővel minimum egy rangban kellett lennie. Tiszt, hadifogoly tiszt vagy hasonló állású személy bűnügyében a bíróság az előbbi szerint alakult meg azzal a kiemelt feltétellel, hogy a két katonaaállományú tisztnak magasabb rendfokozatúnak kellett lennie a vádlottnál. A büntető indítványnak a terhelttel való közlése és a főtárgyalás között minimum egy napot kellett hagyni, kivéve, ha a terhelt erről lemondott.

Külön eljárásként szabályozta a rendelet azt a procedúrát, amikor a nyomozó eljárás és büntető indítvány mellőzhető volt. Ennek alapvető feltétele volt, hogy a terhelt tetten érték vagy beismerő vallomást tett. További feltételként szabta meg a rendelet, hogy a terhelt nem lehetett tiszt (hasonló állású vagy hadifogoly) és a bűncselekmény, amely a vád tárgyát képezte tíz év szabadságvesztésnél többel nem fenyegethetett, valamint a „(...) gyanúsított legkésőbbben a tényvázlathoz (főjelentésnek) az illetékes parancsnok bírósághoz való beérkezését követő nyolc napon belül – nyomozó eljárás és írásbeli büntető indítvány mellőzésével – közvetlenül haditörvényszék elé állítható, feltéve, hogy bűnössége a haditörvényszék elé állításától számított nyolc nap alatt bebizonyíthatónak ígérkezik.”⁹⁵ Erről az illetékes parancsnokhoz beosztott rangidős hadbíró határozott. A vádló kötelessége volt a szükséges bizonyítékok beszerzése. Az eljárás leghosszabb időtartama maximum nyolc nap volt, amit a terhelt haditörvényszék elé állításától kellett számítani. Amennyiben nem tudták ennyi idő alatt lefolytatni az eljárást a bíróság végzéssel kimondta, hogy ezen különleges eljárást nem lehetett lefolytatni és nyomozati szakba visszahelyezte az ügyet. Nem jelentette a különleges eljárás akadályát, ha végül tíz évnél súlyosabb büntetést szabtak ki, viszont akkor nem volt lefolytatható, ha a gyanúsított ellen más – ezen eljárás feltételei alá nem eső – eljárás is folyamatban volt.

A „főtárgyalási jegyzőkönyv mellőzése és az ítélet egyszerűsítése” elnevezésű eljárás szintén külön eljárás volt. Az ilyen eljárást abban az esetben lehetett alkalmazni, ha (1) a vádlott nem tiszt, hadifogoly tiszt (hasonló állású) és a (2) főtárgyaláson beismerő vallomást tett, továbbá (3) az ügy egyéb iratai is megerősítették ezt, és (5) a haditörvényszék öt évnél nem súlyosabb büntetést állapított meg. Ekkor a főtárgyalásról nem kellett jegyzőkönyvet készíteni, az ítélet indokolásának is csupán azt kellett tartalmaznia, hogy a vádlott beismerő vallomást tett, valamint azokat az egyéb adatokat, amelyek vallomását alátámasztották.⁹⁶

1942-ben már a katonai igazságszolgáltatás területén is érzékeltette hatását a szélsőjobboldali ideológiák térnyerése. Ezen év március 23-tól ugyanis nem lehetett zsidónak tekintendő személyt felvenni a honvédségi védők lajstromába

⁹⁵ A m. kir. minisztérium 1941. évi 2.750. M. E. számú rendelete, a hadrakelt seregbeli bűnvádi eljárás gyorsításáról és egyszerűsítéséről 7. §.

⁹⁶ 2750/1941. számú M. E. rendelet.

és azon névjegyzékbe sem, amely ezen védők helyetteseit rögzítette. Azokat pedig akiket már felvettek törölni kellett.⁹⁷

Ugyanezen évben módosították mind a tábori haditörvényszéknél, mind pedig a rögtönítélő bíróságnál az ítélet kihirdetésére vonatkozó szabályokat. Mindkét bíróságnál, ha halálbüntetést mondtak ki, rövid indokolt véleményt kellett adni arról, hogy a halálraítélt méltó-e a kegyelemre. Rögtönítélő bíróságnál csak a haditörvényszék tagjai lehettek jelen, míg a tábori haditörvényszéknél a vádló is. Ezután az ítéletet meg kellett küldeni a bűnügyi iratokkal együtt az illetékes parancsnoknak, aki jogosult volt határozni a kegyelem kérdésében.⁹⁸

1944. március 29-én a háborús helyzet változásai folytán egyfelől elrendelték, hogy „(...) a háterszágban állomásozó mozgósított seregtesteknél – még ha nem is tartoznak a hadrakelt seregekhez – a honvéd katonai bűnvádi perrendtartásról szóló 1912. évi XXXIII. törvénycikknek a hadrakelt seregeknél követendő bűnvádi eljárására vonatkozó szabályait kell alkalmazni.”⁹⁹ Egy másik, ugyanezen a napon kelt rendelet pedig azon polgári személyek feletti ítélezést helyezte hadrakelt sereg bíróságainak hatálya alá, akiknek cselekményei már korábban is katonai igazságszolgáltatás útjára tartoztak. Ezen rendelet újraszabályozta a hadrakelt seregekre vonatkozó HKbp.-ben rögzített szabályokat.

Az illetékes parancsnokok körét módosította a következőképpen: „1. a fővezér, illetőleg az a katonai parancsnok, aki a fővezér rendelkezése értelmében a hadrakelt sereg főparancsnokának jogkörét gyakorolja (hadsereg-főparancsnok); 2. a hadrakelt sereg seregtesteinek parancsnokai; 3. azok a katonai parancsnokok,¹⁰⁰ akiket a hadrakelt sereg legfőbb parancsnoka az illetékes parancsnok jogaival felruház.”¹⁰¹

Az illetékes parancsnok fegyelmi határozatával szemben lehetőséget biztosított arra, hogy az érintett panasszal a honvédelmi miniszterhez forduljon.

⁹⁷ A m. kir. minisztérium 1942. évi 1.160. M. E. számú rendelete; a honvédség katonai bűnvádi perrendtartásának a honvédségi védőkre vonatkozó egyes rendelkezéseiről.

⁹⁸ A m. kir. minisztérium 1942. évi 6.510. M. E. számú rendelete; a honvédség katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. XXXIII. tc. 445. §-a és 476. §-a egyes rendelkezéseinek módosításáról és kiegészítéséről.

⁹⁹ A m. kir. minisztérium 1944. évi 1.410. M. E. számú rendelete; a 4.850/1941. M. E. számú rendeletnek a hadrakelt sereg számára szóló eljárási szabályok alkalmazására vonatkozó rendelkezése módosításáról 1. §.

¹⁰⁰ Ez utóbbiak azonban nem gyakorolhatták jogaikat ezredes és magasabb rendfokozatú tisztek, hadbírák és hadbíró jelöltek felett, mivel velük szemben csak a hadrakelt sereg legfőbb parancsnoka kezdeményezhetett eljárást és erősíthetett meg ítéletet.

¹⁰¹ A m. kir. minisztérium 1944. évi 1.420. M. E. számú rendelete; a hadrakelt seregnél követendő bűnvádi eljárás szabályairól és a háború idejére szóló egyéb büntetőjogi rendelkezésekről 4. §.

Módosította a rendelet a hadrakelt seregek mellett működő bíróságok elnevezését tábori ítélőbíróságra. Egyesbíró járt el minden olyan esetben, amikor a vád tárgya vétség, kihágás vagy öt évnél nem súlyosabban büntetendő bűntett. Minden más esetben háromtagú haditörvényszék járt el. A haditörvényszékek megalakulására vonatkozó szabályok az e fejezetben korábban bemutatottakhoz képest nem változtak. A bíróságvezető jelentős jogosultságokat kapott, többek között (1) nyomozás megszüntetése; (2) nyomozásvezető és a vádló kijelölése, az önálló vádemelés; (3) a büntetőindítvány visszavonása; (4) szükség esetében új büntetőindítvány benyújtása; (5) és a vádnak a főtárgyalás megkezdése előtti elejtése tartozott hatáskörébe. A nyomozásvezető intézkedéseivel szemben a bíróságvezetőhöz, a bíróságvezető intézkedéseivel szemben 24 órán belül az illetékes parancsnokhoz lehetett előterjesztést benyújtani, ezen tárgyan hozott döntéseikkel szemben nem volt hely további jogorvoslatnak. Tettenkapás és ténybeli beismerés esetén a rövidített különleges eljárást az addigi nyolc nap helyett tizennégy napon belül kellett befejezni.

A rendeletben szabályozott egyes eljárási cselekményeket békebeli eljárásokra is alkalmazni kellett, ezen szabályok voltak: a fegyelmi eljárásokra, az ítélőbíróságra, az egyesbíróra, a haditörvényszékre, a rövidített eljárásokra vonatkozó szabályok. A békebeli eljárások esetében is főszabály lett a tárgyalások zártsága.¹⁰²

2.2. A Honvéd Vezérkar Főnökének Különbíróága

Az Élt. és a Honvédelmi törvény által adott felhatalmazás alapján a kormány 1941. október végén felállította „(...) a vezérkari főnök ítélkező fórumát mindössze egyetlen törvényi tényállásban rögzített cselekmény elbírálására.”¹⁰³ A rendelet kizárólagos hatáskört biztosított a magyar királyi vezérkar főnökének az Élt. 59. §-a szerinti hűtlenség büntetnének bűnvádi üldözésére. Ezen illetékesség kiterjedt a vádparancs kiadására, a vádemelésre és bizonyos fokig a nyomozati szakra is, ami azért is volt jelentős, mert a „*Honvéd Vezérkar főnöke személyét illetően közvetlenül az államfő parancsai alatt állt, a honvédelmi miniszternek tárgyi tekintetben volt alárendelve.*”¹⁰⁴ Az illetékes parancsnok csekély mértékű személyi függése és az Élt. 59. §-ában meghatározott gumiszabály jellegű hűtlenségi tényállás lehetőséget biztosított a jogalkalmazó számára a visszaélésekre, ami az eljárási szabályok megsértésében is megjelent.

A bíróság eljárására a hadrakelt seregek ítélkezésére vonatkozó szabályokat kellett alkalmazni a korábban bemutatott 2750/1941. M. E. rendelet (a

¹⁰² 1420/1944. számú M. E. rendelet.

¹⁰³ VARGYAI GYULA: A vezérkari főnök bíróságának ítélkezési gyakorlata a második világháború időszakában, in *Jogtudományi Közöny*, 1981/5. szám, 365. o.

¹⁰⁴ SZAKÁLY (2002): i. m. 184. o.

továbbiakban: módosító rendelet) meghatározott szakaszaival¹⁰⁵ és az alapító rendeletbe foglalt változásokkal. A módosító rendelet szerint kellett megalapítani a bíróságokat. A rendelet különbséget tett polgári személy, legénységi személy és tiszti személy haditörvényszéke között. Egyesbíró csak vétség esetén járhatott volna el, de mivel az Élt. hűtlenségi szakasza csak büntettről szól, így eleve kizárt lett volna, ennek ellenére a gyakorlatban ez is előfordult.¹⁰⁶ Büntett esetén a bíróságnak három tagból kellett volna állnia, egy hadbíróból, mint tárgyalásvezetőből és két katonaaállományú tisztből. Utóbbiak közül a magasabb rendfokozatú elnökölt. A gyakorlatban ez sem valósult meg maradéktalanul, hiszen a fennmaradt iratokból kitűnik, hogy az esetek nagy százalékában csak két tagból álló bíróság járt el,¹⁰⁷ de az is előfordult, hogy öttagú bíróság¹⁰⁸ ítélkezett. Ha a védő kifogást emelt a bíróság összetételi hiányosságai miatt, akkor ezt a panaszt ugyanazon tanács bírálta el, mint amely a főtárgyaláson eljár.¹⁰⁹

A módosító rendelet által különleges eljárásként nevesített nyomozó eljárás és büntető indítvány mellőzésével lefolytatott eljárás alkalmazásának feltételeit is rendkívül kiszélesítette az alapító rendelet azzal, hogy kimondta, hogy „(...) *arra alkalmas esetben tettenkapás vagy ténybeli elismerés esetén kívül is, továbbá az ott megjelölt büntetési tételre és a gyanúsított ellen esetleg már folyamatban lévő más bünvádi eljárásra – a 11. §-t pedig a kiszabott büntetés mértékére való tekintet nélkül kell alkalmazni.*”¹¹⁰ Lehetővé tette a főtárgyalási jegyzőkönyv mellőzését és ítélet egyszerűsítését öt évi szabadságvesztésnél súlyosabban büntetendő bűncselekmények esetében is. Ezekkel a rendelkezésekkel teremtettek lehetőséget arra, hogy a Vezérkar főnökének bíróságának eljárása főszabály szerint ezen típusú eljárás lett.

A büntető indítványról történt közlés és a főtárgyalás között egy napnak kellett lennie, kivéve, ha erről a terhelt lemondott. A terheltet a büntető indítvány közlése előtt egy egyszerűsített formanyomtatványon¹¹¹ nyilatkoztatták arról,

¹⁰⁵ 2750/1941. számú M. E. rendelet 2.,3., 5-8., 11. §.

¹⁰⁶ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. Vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1943. – H.37. 5. lap.

¹⁰⁷ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. Vezérkar főnökének bírósága 1-2., 6., 10. dobozok iratai alapján.

¹⁰⁸ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. Vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.152. 13. lap.

¹⁰⁹ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. Vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1941. – H.4. 13. lap.

¹¹⁰ A m. kir. minisztérium 1941. évi 7.650. M. E. számú rendelete, a honvéd büntetőbíráskodásban a hűtlenség büntetének üldözésére vonatkozó egyes jogszabályok módosításáról 2. §.

¹¹¹ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. Vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1941. – H.9. 77. lap, Büntető indítvány közlése elnevezésű formanyomtatvány.

hogy megakarja-e ismerni a büntető indítvány tartalmát, akar-e új bizonyítékokat előterjeszteni és védőt maga kíván-e választani vagy számára a bíróság rendeljen ki és természetesen, hogy belegyeznek-e az egy napi határidő rövidítésébe. Az eljárás ilyen formája nehezen összeegyeztethető a HKbp.-be foglalt elvekkel.

A tárgyalást a magyar királyi honvéd vezérkar főnökének ügyésze készítette elő, aki az iratok tanúsága alapján gondoskodott a bizonyítékok beszerzéséről és tájékoztatta a tárgyalás kitűzéséről a vezérkari főnökséget és a honvédelmi minisztériumot.¹¹² A tárgyalások a nyilvánosság kizárása mellett zajlottak. A tárgyaláson a hűtlenség tényállásban foglalt katonai hátrány vagy előny tényállási elemek értékelése érdekében katonai szakértőt vettek igénybe, akinek szakvéleménye főként a kommunista egyénekkal szemben lefolytatott perekben koncepciós jellegű volt.

A bíróság ítéletével szemben nem volt helye jogorvoslatnak, csak már a korábban is említett panasz (védő, vádlott), amelyet az ítéletet hozó tanács bírált el. Volt arra is példa, hogy a bíróság elnöke kezdeményezett kegyelmi eljárást („*a büntetés mértéke tekintetében tárgyalásvezető és ülnök által elfogadott büntetés kiszabással szemben elnök aránytalanul súlyosnak tartja.*”¹¹³). Ilyen esetben is ugyanaz a tanács járt el és utasította el az elnök indítványát, megfogalmazása szerint azért „*nem ajánlja kegyelemre, mert olyan indokot nem lát fennforogni, mely kegyelemben való részesítésre méltóvá tenné.*”¹¹⁴ Érdekes tény az, hogy a bíróság a kötőerő beállta után is szabadon megváltoztathatta ítéletét az illetékes parancsnokhoz való felterjesztés előtt. A bíróság ítélete a vezérkari főnök megerősítésével vált jogerőssé. A bíróság alapító rendelete kimondta, hogy halálbüntetést „*... kötéllal végrehajtani nem lehet, azt agyonlövással kell végrehajtani,*”¹¹⁵ azonban ezt sem tartották be minden esetben, erre példaként szolgál Gábor Dezső esete, akit 1944. június 9-én a szolnoki reptéren akasztottak fel. Az ítéletéhez fűzött végrehajtási megjegyzés tanúbizonysággal szolgál.¹¹⁶

A nyilas uralom idején „*a bíróság kettős alárendeltségbe került. A tényleges honvédek ügyében továbbra is a Vezérkar Főnöke szerepelt, mint illetékes*

¹¹² HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. Vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1941. – H.9. 77. lap, Krisztics Jezdimir és társai elleni bűnügy ügyészi iratai.

¹¹³ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. Vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1944. 167., Gábor Dezső és társai elleni bűnvádi eljárásban Telljesnyicky László alezredes kegyelmi eljárás indítására irányuló indítványa.

¹¹⁴ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. Vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1944. 167., Gábor Dezső és társai elleni bűnvádi eljárásban kegyelmi tanácskozási jegyzőkönyv.

¹¹⁵ 7650/1941. M. E. rendelet 3. §.

¹¹⁶ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. Vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1944. 167., Gábor Dezső és társai elleni bűnvádi eljárás jegyzőkönyve.

parancsnok. A polgári egyének ügyében (ideértve a nyugdíjas honvédeket is) a nyilas Kovarcz Emil miniszter mellé beosztott tábornok, Syposs János vezérőrnagy gyakorolta az illetékes parancsnoki jogkört."¹¹⁷ A tényleges honvéd egyének ügyében ítélező bíróság elnevezése a királyi honvédség főparancsnokának II. bírósága volt, ezen bíróság a 16150/1944. M. E. rendelet folytán már a terhelt távollétében is hozhatott ítéletet.¹¹⁸ A másik bíróság elnevezése pedig a Nemzet totális mozgósításával és harcba állításával megbízott magyar királyi tárca nélküli miniszter mellé beosztott tábornok bírósága volt. A háború végén Sopronkőhidán működő bíróság volt az utolsó ilyen típusú bíróság a honvédség történetében.

ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK

1912-re sürgetővé és rendkívül aktuálissá vált a katonai jogalkotás kérdése, egyfelől annak köszönhetően, hogy a „balkáni löporos hordó” felrobbanása mindenki számára kézzel fogható közelségbe került. Másrészt mivel sem a honvédség, sem pedig a véderő kérdése nem volt megfelelően szabályozva ekkor a Monarchiában, így Magyarországon sem. Harmadrészt orvosolni kellett a katonai igazságszolgáltatásnál tapasztalható áldatlan helyzetet, amelyet a középkorias szabályozás okozott mind anyagi, mind eljárásjogi területen. Ekkor esély sem volt arra, hogy új katonai büntetőtörvénykönyvet fogadjon el a törvényhozás, mivel annak az egész Monarchiában azonosnak kellett volna lennie, így ezen a téren hatályban maradt az 1855-ös, hazánkban császári nyílt paranccsal – amit nem mellékesen a magyar alkotmányjog nem ismert el jogforrásként – hatályba léptett Militar-Strafgesetz. Az eljárásjog területén azonban 1912-ben sikerült egy haladó szellemű, polgári eszmékkel átitott katonai bűnvádi perrendtartást megalkotni. Az ebben szabályozott és 1914. július 1-jével frissen felállított szervezetnek azonban rendkívül nehéz feladatot kellett megoldani, hiszen az első nagy világháború idején 3 millió terhelt állítottak hadbírószékük elé. Ezek ügyét jelentős részben a táborigazságszolgáltatás bíralták el, bebizonyítva, hogy a szabályozás nem csak haladó szellemű, de tökéletesen alkalmazható is volt.

E perrendtartást azonban, hacsak 133 napra is, de hatályon kívül helyezték 1919-ben. A Tanácsköztársaság fel kívánta számolni az előző rendszer minden intézményét. Eme kapkodó jogalkotás először a forradalmi törvényszékeket hozta létre, mint különbírószékeket, hatáskörükbe főként az ellenforradalmi cselekmények tartoztak. A Forradalmi Kormányzótanács látva, hogy háborús

¹¹⁷ BONHARDT ATTILA: Kisbarnaki Farkas Ferenc és a rendelkezésre álló levéltári dokumentumok, in *Hadtörténelmi Közlemények*, 2007/1. szám, 212. o.

¹¹⁸ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. Vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1944. H.679.

helyzetben nincs önálló katonai fórum, felállította a forradalmi katonai törvényszékeket. E törvényszékek ítéletével szemben kezdetben nem volt jogorvoslat, azokat azonnal végre kellett hajtani, s még a kegyelmi kérvény sem volt halasztó hatályú. Később szűk körben lehetőséget biztosítottak fellebbezésre, amelynek legalább halálbüntetés esetén halasztó hatálya volt. A bíróságok ítéletei országosan vizsgálva rendkívül következetlenek és sok esetben koncepciós jellegűek voltak. Ennek oka a helytelen szabályozás mellett az volt, hogy a bíróságok tagjai minden esetben laikus személyek voltak, sok esetben még katonai állományhoz sem tartoztak. A Tanácsköztársaság érezte azt, hogy a proletárság mégsem alkalmas arra, hogy a katonaság vezetését ellássa, 1919 tavaszán visszahívta a régi tiszteket, az utolsó hetekben – bár ezzel elkésve – már büntetőjogi védelemben is részesítette őket, letartóztatásukat pedig előzetes jóváhagyástól tette függővé. Augusztus elseje után az új kormányok a jogfolytonosság elvét vallva visszaállították az 1919. március 21. előtti jogrendszert.

A háború és az azt követő évek is világossá tették a HKbp. hiányosságait is. A dandárbíróságok annak okán, hogy a jogszabály előírásai ellenére csak a hadosztályparancsnokságok székhelyein alapították meg őket nem voltak alkalmasak a jogalkotó által kijelölt célra, vagyis arra, hogy a kisebb súlyú bűncselekmények elkövetői ellen az eljárást ne a hadosztályparancsnokságok székhelyén folytassák le, hanem a terhelt állomáshelyén. A dandárbíróságok a trianoni békeszerződésbe foglalt hadsereg létszám maximalizálás okán is elvesztették létjogosultságukat és 1925-ben megszüntették ezeket a fórumokat.

A háború során az is világossá vált, hogy éppen a perrendtartás modernsége miatt (is) szükséges új katonai btk. megalkotása, mivel a modern elvekre épülő eljárási szabályokat nehézkes összeegyeztetni egy elavult anyagi kódexszel. Ez a történelmi helyzet miatt csak 1930-ban valósult meg. Az Élt. az igazságszolgáltatás szabályait csak kis részben módosította, szervezetét pedig egyáltalán nem. Így a szervezete 1925-től lényegében 1946-ig változatlan maradt. Azonban az 54. §-a felhatalmazta a mindenkori kormányt, hogy háborús helyzetben az eljárás gyorsítása és egyszerűsítése végett rendeletet adjon ki, amely a törvénnyel is ellentétes lehetett. Ezen felhatalmazást erősítették a honvédelmi törvény kivételes hatalomról szóló rendelkezései. Ezen felhatalmazásokkal a kormány több esetben is élt a háború során. Az 1941-ben és 1944-ben kiadott rendeletekkel újr szabályozták a hadrakelt seregek ítélkezésére vonatkozó szabályokat, amelyek ténylegesen csak az Élt. felhatalmazása szerinti háborús viszonyokhoz való igazodást, az eljárás gyorsítását jelentették.

Magyarország kormányai az Élt. és a honvédelmi törvény által adott felhatalmazásukkal a katonai igazságszolgáltatás terén véleményem szerint két esetkörben éltek vissza. Egyfelől a honvédségi védők lajstromában való szerepeltetés nemzetiségi (faji) alapú meghatározásával és a vezérkar

főnökének különbíróóságának életre hívásával, valamint az arra vonatkozó szabályok megalkotásával. A vezérkar főnökének bíróságánál sok esetben még a bíróság megalakítására vonatkozó szabályokat sem vették figyelembe. Ítéletei pedig sok esetben koncepciós jellegűek voltak.

A dolgozatban vizsgált időszak háborúiban a honvédség nagy létszámban vett részt. Ekkora hadigépezetek esetén „*fegyelem nélkül nem építhetünk biztonsággal a hadsereg ütőképességére, kellő fegyelem nélkül az előbb-utóbb elbukik és vele együtt az ország is elvész.*”¹¹⁹ Véleményem szerint ezt a fegyelmet a hadbírók, amíg emberi léptékek között lehetett – amíg az ellátmány a körülményekhez képest rendben megérkezett, amíg az államszervezet működött, és amíg az előbbieket meghiúsulása okán tízezrek nem dezertáltak – fenntartották mindkét nagy háború idején, s ebben fontos szerepet játszott az 1912:33. törvénycikk kellően modern és kellően részletes szabályozása, bizonyítva, hogy „*(...) szükség van a katonaság ügyében külön fegyelmi rendre. S ez csak olyan lehet, mely minden körülmények közt védi az államot, biztosítja a szolgálatot s érvényt szerez az államvédő rendelkezéseknek. Különösen fontos ez háborúban, de fontos békében is minden szolgálati ügyben, amely a haderőt a maga feladataira képessé teszi s azokra előkészíti.*”¹²⁰

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] APÁTHY JENŐ: Az igazságszolgáltatásról a megszállt Szerbiában, in *Jogtudományi Közlöny*, 1917/4. szám, 33-34. o.
- [2] APÁTHY JENŐ: Az igazságszolgáltatásról a megszállt Szerbiában – A bűnvádi eljárásról, in *Jogtudományi Közlöny*, 1917/6. szám, 50-52. o.
- [3] BALLA TIBOR: A honvédség fejlődése a századforduló után, in KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN (szerk.): *Magyarország a XX. században I. kötet Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás*, 1996, Babits Kiadó, Szekszárd.
- [4] BALOGH ARNOLD: A francia katonai igazságszolgáltatás reformja, in *Jogtudományi Közlöny*, 1902/48. szám, 408. o.
- [5] BONHARDT ATTILA: Kisbarnaki Farkas Ferenc és a rendelkezésre álló levéltári dokumentumok, in *Hadtörténelmi Közlemények*, 2007/1. szám, 203-220. o.
- [6] FARKAS ÁDÁM: A katonai bűncselekmények dualizmus kori törvényi szabályozásának áttekintése, in *Diskurzus*, 2011/2. szám, 28-37. o.
- [7] FARKAS ÁDÁM: Az első önálló magyar katonai büntető törvénykönyv megalkotásának története, in SÜLYOK GÁBOR (szerk.): *Optimi nostri Díjnyertes tudományos diákköri dolgozatok 2009*, 2009, Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 112-142. o.
- [8] FARKAS ÁDÁM: Jogtörténeti adalékok a büntetőkodifikáció katonai büntetőjogi kérdéseire, in *Hadtudomány*, 2012/1-2. szám, 112-125. o.

¹¹⁹ JILLY: *i. m.* 10-11. o.

¹²⁰ PALÁGYI LAJOS: Úr vagy ör? in *Századunk*, 1929/4. szám, 646. o.

- [9] HAUZINGER ZOLTÁN: A magyar katonai büntető igazságszolgáltatás története, in *Jogtudományi Közlöny*, 2007/6. szám, 263-276. o.
- [10] JILLY LÁSZLÓ: A katonai igazságszolgáltatás jelentősége és szükségessége békében és háborúban, in *Magyar Katonai Szemle*, 1943/1. szám, 1-17. o.
- [11] KELEMEN FRIGYES OTTÓ: Montenegrói jogi viszonyok, in *Jogtudományi Közlöny*, 1917/10. szám, 93-94. o.
- [12] KUN JÓZSEF: A magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai a Hadtörténeti levéltárban, in *Levéltári Közlemények*, 1959/29. szám, 169-179. o.
- [13] LEVENTE NÁNDOR, CZIÁKY FERENC: A katonai igazságszolgáltatás jelentősége és szükségessége békében és háborúban, in *Magyar Katonai Szemle*, 1942/11. szám, 3-21. o.
- [14] LEVENTE NÁNDOR: Bírószági szervezet és eljárás a hadrakelt seregeknél, in *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1942/1-2. szám, 3-16. o.
- [15] LIEBMANN ERNŐ: Beváltak-e a népbírák? in *Jogtudományi Közlöny*, 1919/4. szám, 27-29. o.
- [16] NÉVAI LÁSZLÓ: Az igazságszolgáltatási rendszer átalakítása a Magyar Tanácsköztársaságban, in *Jogtudományi Közlöny*, 1969/6. szám, 286-292. o.
- [17] PALÁGYI LAJOS: Úr vagy őr? in *Századunk*, 1929/4. szám, 643-647. o.
- [18] SZABÓ ANDRÁS: A Tanácsköztársaság büntetőjoga, in HALÁSZ PÁL (szerk.): *A magyar Tanácsköztársaság jogalkotása*, 1959, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- [19] SZAKÁLY SÁNDOR: *Honvédség és tisztikar 1919-1947*, 2002, Ister, Budapest.
- [20] SZENTIRMAY ÖDÖN: Államjogi sérelem a katonai büntető bíróságok hatáskörének megállapításánál, in *Jogtudományi Közlöny*, 1911/30. szám, 259-261. o.
- [21] SZIJ JOLÁN (szerk.): *A hadtörténeti Levéltár katonai igazságügyi szerveinek, iratainak repertórium* 1802-1991, 2003, Paktum Nyomdaipari Társaság, Budapest.
- [22] VARGYAI GYULA: A vezérkari főnök bíróságának ítélkezési gyakorlata a második világháború időszakában, in *Jogtudományi Közlöny*, 1981/5. szám, 365-373. o.
- [23] VARGYAI GYULA: *Sisak és cylinder*, 1984, Kozmosz Könyvek, Budapest.

JOGFORRÁSOK

- [1] 1912:30. törvénycikk a véderőről.
- [2] 1912:31. tc. a honvédségről.
- [3] 1912:32. tc. a közös haderő katonai bűnvádi perrendtartásáról.
- [4] 1912:33. tc. a honvédség katonai bűnvádi perrendtartásáról.
- [5] 1925:13. tc. a honvédség igazságügyi szervezetének módosításáról.
- [6] 1930:3 tc. a katonai büntetőtörvénykönyv életbeléptetéséről és a közönséges büntetőtörvények egyes rendelkezéseinek ezzel kapcsolatos módosításáról és kiegészítéséről.
- [7] 1939:2. törvénycikk a honvédelemről.
- [8] A m. kir. honvédelmi miniszternek a cs. és kir. hadügyminiszterrel egyetértve, továbbá a m. kir. igazságügyminiszternek és a m. kir. belügyminiszternek, Horvát-Szlavonországok tekintetében Horvát-Szlavón- és Dalmátországok bánjának 1914

- évi 7.734. H. M. ein. szám alatt kibocsátott rendelete; a közös haderő katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXII. tc.
- [9] A m. kir. honvédelmi miniszternek, továbbá a m. kir. igazságügyminiszternek és a m. kir. belügyminiszternek, Horvát-Szlavonországok tekintetében Horvát-Szlavón és Dalmátországok bánjának 1914. évi 7.734. H. M. ein. szám alatt kibocsátott rendelete, a honvédség katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXIII. tc. végrehajtásáról.
- [10] A m. kir. honvédelmi miniszter 1914. évi 7.871. ein. 15/a. számú rendelete; a honvédség katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXIII. tc. életbelépése napjának megállapításáról.
- [11] A m. kir. minisztérium 1915. évi 4.272. M. E. számú rendelete; a katonai büntetőtörvény II. részében foglalt rendelkezéseknek a hadifoglyokra való alkalmazásáról.
- [12] A m. kir. igazságügyminiszter és a m. kir. belügyminiszter 1917. évi 8.133. I. M. számú rendelete, a lakbérleti bizottságokról és eljárásuk szabályozásáról.
- [13] A m. kir. honvédelmi miniszternek és a m. kir. igazságügyminiszternek 1930. évi 13.041. ein. H. M. 13. számú rendelete; a katonai büntetőtörvénykönyv életbeléptetéséről és a közönséges büntetőtörvények egyes rendelkezéseinek ezzel kapcsolatos módosításáról és kiegészítéséről szóló 1930: III. törvénycikk végrehajtásáról.
- [14] A m. kir. minisztérium 1939. évi 8.100. M. E. számú rendelete, háború idejére, vagy az országot közvetlenül fenyegető háborús veszély esetére megállapított kivételes hatalom hatályba lépéséről.
- [15] A m. kir. minisztérium 1941. évi 2.750. M. E. számú rendelete, a hadrakelt seregbeli bűnvádi eljárás gyorsításáról és egyszerűsítéséről.
- [16] A m. kir. minisztérium 1941. évi 7.650. M. E. számú rendelete, a honvéd büntetőbíráskodásban a hűtlenség büntetnének üldözésére vonatkozó egyes jogszabályok módosításáról.
- [17] A m. kir. minisztérium 1942. évi 1.160. M. E. számú rendelete; a honvédség katonai bűnvádi perrendtartásának a honvédségi védőkre vonatkozó egyes rendelkezéseiről.
- [18] A m. kir. minisztérium 1942. évi 6.510. M. E. számú rendelete; a honvédség katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. XXXIII. tc. 445. §-a és 476. §-a egyes rendelkezéseinek módosításáról és kiegészítéséről.
- [19] A m. kir. minisztérium 1944 évi 1.420. M. E. számú rendelete; a hadrakelt seregnél követendő bűnvádi eljárás szabályairól es a háború idejére szóló egyéb büntetőjogi rendelkezésekről.
- [20] A m. kir. minisztérium 1944. évi 1.410. M.E. számú rendelete; a 4.850/1941. M. E. számú rendeletnek a hadrakelt sereg számára szóló eljárási szabályok alkalmazására vonatkozó rendelkezése módosításáról.
- [21] Tanácsköztársaság jogforrásai a HALÁSZ PÁL által szerkesztett „*A magyar Tanácsköztársaság jogalkotása*” c. könyvben jelentek meg:
- a) Forradalmi kormányzótanács IV. számú rendelete, A forradalmi törvényszék.
 - b) Forradalmi Kormányzótanács XXIII. számú rendelete a Vörös Hadsereg alakításáról.

- c) Forradalmi Kormányzótanács LIII. számú rendelete A katonai büntettek és a forradalmi katonai törvényszékek.
- d) Forradalmi Kormányzótanács LXXXIV. számú rendelete, A Vörös Őrség az egyedüli nyomozó testület.
- e) Forradalmi Kormányzótanács XCIV. számú rendelete, A forradalmi törvényszékek szervezete és a rögtönítélő eljárásról.
- f) Forradalmi Kormányzótanács CXV. számú rendelete Országos Forradalmi Katonai Főtörvényszék.

ORSZÁGGYŰLÉSI DOKUMENTUMOK

- [1] BARTHA KÁROLY honvédelmi miniszter indokolása a honvédelemről szóló törvényjavaslatához, in *Felsőházi irományok*, 1935. IX. kötet.
- [2] CSÁKY KÁROLY honvédelmi miniszternek az 1925:13. törvénycikkhez írt indokolása, in *Nemzetgyűlési irományok*, 1922. XII. kötet 518-660., III. sz. – Irományszámok – 1922-571.
- [3] GÖMBÖS GYULA honvédelmi és ZSITVAY TIBOR igazságügy miniszter indokolása az Élts.-hez, in *Képviselőházi irományok*, 1927. XVIII. kötet.
- [4] HAZAI SAMU honvédelmi miniszter indokolása a közös haderő bünvádi perrendtartásának törvényjavaslatához, in *Képviselőházi irományok*, 1910. X. kötet.
- [5] KARAFIÁTH JENŐ az 1925:13 törvénycikk Nemzetgyűlés előtti előadója (a Nemzetgyűlés 393. ülése 1925. évi március hó 18-án), in *Nemzetgyűlési napló*, 1922. XXXI. kötet.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- [1] GyMS levéltár Győr vármegye Törvényhatósági Bizottság Közgyűlési jegyzőkönyve 1912 IVB 402a/35 203. bejegyzés.
- [2] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 92. Forradalmi Katonai Törvényszékek 609. f. 32.cs. Szombathelyi F. K. Tsz. 1919. – Fkt. 24.őe. 1. lap, Németh Antal vöröskatona pere.
- [3] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 92. Forradalmi Katonai Törvényszékek III. hadtest forradalmi katonai törvényszék iratai.
- [4] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 92. Forradalmi Katonai Törvényszékek 609. f. 28.cs. Budapesti F. K. Tsz. 1919. – 2257. 9. lap.
- [5] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 92. Forradalmi Katonai Törvényszékek 609. f. 32.cs. Szombathelyi F. K. Tsz. 1919. – Fkt. 309. őe. 7. lap.
- [6] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 92. Forradalmi Katonai Törvényszékek 609. f. 35.cs. A Vörös Hadsereg Rögtönítélő Törvényszéke 1919. szn.l. 60. lap.
- [7] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 92. Forradalmi Katonai Törvényszékek 609. f. 27.cs. III. hadtest forradalmi katonai törvényszék 1919, A rögtönítélő bíróság előtt követendő tárgyalások menete.

- [8] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. Vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1943. – H.37. 5. lap.
- [9] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. Vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.152. 13. lap.
- [10] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. Vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1941. – H.4. 13. lap.
- [11] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. Vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1941. – H.9. 77. lap, „Büntető indítvány közlése” elnevezésű formanyomtatvány.
- [12] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. Vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1941. – H.9. 77. lap., Krisztics Jezdimir és társai elleni bűnügy ügyészi iratai.
- [13] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. Vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1944. 167., Gábor Dezső és társai elleni bűnvádi eljárásban Telljesnyicky László alezredes kegyelmi eljárás indítására irányuló indítványa.
- [14] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. Vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1944. 167., Gábor Dezső és társai elleni bűnvádi eljárásban Kegyelmi tanácskozási jegyzőkönyv.
- [15] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. Vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1944. 167., Gábor Dezső és társai elleni bűnvádi eljárás jegyzőkönyve.
- [16] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. Vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1944. H.679.